

תפילות לשלום חיילים

בקהילות ישראל נהגו מזה מאות בשנים לומר תפילות ו"מי שִׁבְרָךְ" בעניינים שונים שלא נכללו בתפילות הקבע שניסחו חז"ל. תפילות אלה הוקדשו לנושאים שונים: ברכות לעושים מעשים טובים, כגון תורמים, עוסקים בצורכי ציבור, מתענים בימי בה"ב, נמנעים מלדבר בעת התפילה; ברכות לרגל שמחה משפחתית כגון לידה, בר מצווה; תפילות על הנתונים בצרה, כגון חולים ואסירים; תפילות לשלום המלכות, ועוד. תפילות אלה נאמרו בציבור והיו להן כמה מטרות מעבר לבקשה לברכת ה': גיבוש חברתי של הקהילה, אמצעי חינוכי להרגיל את הקהל למצוות ופעולות חיוביות, ועוד. תפילות אלה חדרו לעולם התפילה משום שמחבריהן היו רבנים. מבחינה הלכתית מעמדן היה נמוך מתפילות הקבע, אך הן זכו לעתים לתשומת לב רבה מצד המתפללים מכיוון שהוקדשו בדרך כלל לחברי הקהילה המקומית ולא לכלל ישראל.¹ אמירתן הייתה בדרך כלל סמוך לקריאת התורה, מתוך רצון לנצל הן את נוכחות ספר התורה, כדי להעניק להן מעמד מכובד, הן את האפשרות לאומן במקום מרכזי בתפילה ללא חשש להפסקת התפילה.²

המסגרת הצבאית והמלחמות בין העמים שימשו אף הן נושא למגוון תפילות: תפילות לשלום בין העמים ומניעת מלחמות, תפילות הודיה ו"הגומל" אחרי מלחמות, תפילות על חיילים שבויים או נעדרים, תפילות אזכרה לחיילים שנפלו ועוד. השורות הבאות יוקדשו לעיון בתפילות לשלום חיילים במאתיים השנים האחרונות. תחילה נתאר את התפילות על חיילים בארצות הגויים, ולאחר מכן נבחן את גלגוליהן ונוסחיהן של התפילות על חיילים בארץ ישראל.

- * מנחת ידידות לאלוף (במיל') ד"ר עמנואל סקל נ"י.
- 1 ראה י"מ אלכוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל אביב: דביר, תשמ"ח, עמ' 150-151; א' יערי, "תפילות מי שברך" השתלשלותן, מנהגיהן ונוסחאותיהן, קרית ספר, לג (תשי"ח), עמ' 118-130, 233-250; שם, לו (תשכ"א), עמ' 103-118, ובהערות והשלמות של נ' פריד, שם, לו (תשכ"ב), עמ' 511-514, ושל ד"ר כהן, שם, מ (תשכ"ה), עמ' 542-559. על ההיבט החברתי בעולם בית הכנסת ראה למשל י' כ"ץ, מסורת ומשבר: החברה היהודית במוצאי ימי-הביניים, ירושלים: מוסד ביאליק, תשי"ח, עמ' 208-212. על היבט זה בבית הכנסת בארצות הברית ראה S. C. Heilman, *Synagogue Life: A Study in Symbolic Interaction*, New Jersey: Transaction, 1998, עמ' 45, המעמד החברתי הקיים בבית הכנסת יוצר מסגרת של התייחסות למאורעות החשובים העוברים על היחידים, על הקהילה ועל עם ישראל, ובמסגרת זו יש לראות את התפילות והברכות האלה וגם את התפילות לשלום הקהילה, העם והצבא. תודתי לד"ר ח' בורגנסקי, ר"ש כ"ץ וד"ר רבקה רביב על הערותיהם.
- 2 ראה ר' לנגר, "שלבים קדומים בהתפתחותה של הוצאת התורה והכנסת בבית הכנסת בימי הביניים", כנישתא, 2 (תשס"ג), עמ' קב.

תפילות לשלום חיילי צבאות גויים

פעולה טבעית ומצויה היא שבני אדם העומדים בפתחה של מלחמה פונים לבורא בתפילה ובזעקה שיסייע להם במלחמה וישמור עליהם מכל רע.³ תופעה זו קיימת גם ביהדות. במקרא ובספרות הבתר-מקראית מצויה במקומות רבים ההשקפה שהקב"ה נמצא עם ישראל בעת מלחמה ומסייע לו, כלשון הכתוב (דב' כ, ד): "כי ה' א-להיכם ההולך עמכם להלחם לכם עם אויביכם להושיע אתכם", ומסופר על אנשים שהתפללו לה' קודם מלחמה ובמהלכה.⁴ בתקופות מאוחרות יותר נהגו יהודים טרם צאתם למלחמה לומר פסוקים מספר תהילים ומספרים אחרים שתוכנם בקשת הגנה ושמירה. לעתים הגיע רב לשאת דברי חיזוק לפני החיילים וקרא פסוקים. אך פסוקים שתוכנם כללי והכול רגילים בהם לא מילאו תמיד את הצורך הנפשי של החייל ברגעים גורליים אלה, שבהם ביקש להתפלל תפילה אישית מיוחדת שתבטא את רגשותיו ואמונותיו. בשל צורך זה חיברו רבנים מעת לעת תפילות מיוחדות לחיילים, לאומן קודם מלחמה או פעילות מבצעית. בתפילות אלה שולבו פסוקים והן היו שונות זו מזו באורכן, בסגנון ובתוכן. בין התכנים אפשר למצוא שהחייל מבקש מה' שיסייע בידו לנצח את האויבים, שישבו בשלום, שה' יסלח לו על חטאיו, שאם ימות תהא מיתתו כפרתו, והכרזת החייל "שמע ישראל".⁵ תפילה מיוחדת לחייל מזכירה קצת מבחינה מהותית את התפילות המיוחדות שנתחברו עבור בעלי מקצוע שגורל בני אדם בידיהם, כדוגמת הרופא והשופט.⁶

מעבר לתפילה המיועדת לאמירת חיילים מצויה ביהדות תופעה נוספת: תפילה לשלום החיילים הנאמרת בקול על ידי שליח הציבור בבית הכנסת והקהל עונה בסיומה "אמן". היו מרבני ישראל שחיברו בעת מלחמה תפילות לאמירה בקהל, שתוכן בקשה שהקב"ה ישמור על החיילים הגויים של הממלכה שבה חיו. תפילות אלה מזכירות קצת את התפילות

3 כ למשל נקבע באסלאם שבעת מלחמה מקצת הלוחמים מתפללים ומקצתם נלחמים. ראה למשל הקוראן (תרגום א' רובין), תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, תשס"ה, סורה 4 סעיף 102; ע' קופלוביץ (עורך ומתרגם), עולמו של הנביא מוחמד: חברה ודת על פי החדית' מתוך אוסף המסורות "אל צחיה" של אל-בוחר, ירושלים: כרמל, תשע"א, עמ' 244.

4 ראה י"ש ליכט, "מלחמה", אנציקלופדיה מקראית, ד (תשכ"ג), עמ' 1058, 1061-1063; מ"ד הר, "מלחמה [בדברי חז"ל]", האנציקלופדיה העברית, כג (תשל"ג), עמ' 644; י' ידן, מגילת מלחמת בני אור בבני חושך, ירושלים: מוסד ביאליק, 1957, עמ' 190-208.

5 ראה למשל י"ל ביאלר, "תפילות לשעת מלחמה", שנה בשנה, ירושלים: היכל שלמה, תשכ"ה, עמ' 488-489; ט' פרשל, "תפילות חיילי 'הגדודים העבריים' במלחמת העולם הראשונה", קובץ הציונות הדתית, 5 (תשס"ב), עמ' 226-233. ר"א הרצוג חיבר "תפילה למגינים" עם הגברת הגיוס בדצמבר 1947, והיא נדפסה בבית הכנסת, ג (ניסן תש"ח), עמ' 311. על תפילה זו ראה י' רפל, "זהותו של מחבר התפילה: לשלום המדינה", משואה ליצחק: ספר זכרון לריא"ה הרצוג זצ"ל (בעריכת ש' אליאש ואחרים), ירושלים: יד הרב הרצוג, תשס"ט, עמ' 614. תפילות לאמירתם של חיילי צה"ל לאחר קום המדינה ראה: פ' פלאי, "תפילות ישראליות חדשות", מחניים, מ (ערב ר"ה תש"ך), עמ' 137-142; י' שמעיא, סגולות נפלאות, ירושלים [תש"מ], עמ' כב-כג.

6 על תפילות מיוחדות לרופא ראה א' שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, א, ירושלים: המכון ע"ש ד"ר פ' שלזינגר, תשמ"ח, עמ' 176-182. לתפילת שופט ראה צ' טל, עד בוא השמש, אור יהודה: דביר, תש"ע, עמ' 143.

לשלום המלך והשלטון, כדוגמת "הנותן תשועה" הנאמרת מדי שבת מזה מאות שנים בארצות הגולה.⁷ הנושא העיקרי בתפילת "הנותן תשועה" הוא שלום השליט, אך בהרבה מנוסחיה נרמז או נזכר גם צבאו, כגון בבקשה שהקב"ה "פיל שונאיו תחתיו".⁸ בתפילות אלה, על המלך והצבא של הגויים, לעתים המניע היה מס שפתיים, מעין מתן חובה של היהודים כלפי הגויים. אך לעתים נאמרו התפילות בכנות, אם מתוך רגש פטריוטי ורצון להפגין הזדהות ונאמנות למדינה ולשלטון ולצבא במקום מושבם,⁹ ואם מחשש שנפילת המשטר או הפסד במלחמה ישפיעו על היהודים לרעה. זאת ועוד: בצבאות הגויים באירופה שירתו גם אלפי חיילים יהודים, בעיקר החל מסוף המאה ה-18, כשחוק השירות הצבאי נקבע שם גם על יהודים,¹⁰ ומשום כך הייתה התפילה לא רק על גויים אלא גם על יהודים.¹¹ מעט נוסחי תפילות לשלום חיילים בארצות הגויים נשתמרו, שכן לרוב הם נתחברו לאירוע מסוים והופצו על דפים בודדים שאבדו ברבות הימים. להלן דוגמאות אחדות של תפילות מן המאות י"ט-כ'. באוקטובר 1805, מעט לפני קרב אוסטרליץ שהתחולל בין צרפת לרוסיה ואוסטריה, ניסחו רבני פראג תפילה להצלחת קיסר אוסטריה במלחמה שמשולבת בה תפילה לשלום צבאו, וקבעו לאומרה בבתי הכנסת בבוקר ובערב עד סיום המלחמה.¹² בעת המלחמה בין גרמניה לצרפת בשנת 1870 הוסיף הרב צבי בנימין איערבך (1808-1872), רבה של הלבפשט, תפילה לשלום חיילי גרמניה לאומרה אחרי "הנותן תשועה".¹³

- 7 על תפילה זו ראה B. Schwarz, "'Hanoten Teshua': The Origin of the Traditional Jewish Prayer for the Government", *Hebrew Union College Annual*, 57 (1986), pp. 113-120; idem, "The Jewish Prayer for the Government in America", *American Jewish History*, 76 (1987), pp. 334-339; א' ארנד, פרקי מחקר ליום העצמאות, רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ח, עמ' 191-176. J. D. Sarna, "Jewish Prayers for the United States Government: A Study in the Liturgy of Politics and the Politics of Liturgy", in: *Liturgy in the Life of the Synagogue: Studies in the History of Jewish Prayer* (eds. R. Langer & S. Fine), Winona Lake: Eisenbrauns, 2005, pp. 205-224.
- 8 לעתים נדירות נכללה תפילה לחיילי הממלכה ב"הנותן תשועה". למשל, בקונטרס תפלה נכונה לשאלת רחמים ולהתפלל אל ה' יתברך בעת צרה, אמשטרדם תק"ז, ללא מספור עמודים, יש תפילת "הנותן תשועה" הכוללת תפילה לחיילי הממלכה.
- 9 כך למשל בגרמניה, ראה מ' בריאר, עדה ודיקנה: אורתודוקסיה יהודית ברייך הגרמני 1871-1918, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשנ"א, עמ' 260-267, וכן גם בצרפת, ראה מ' קטן, "דמות המהפכה בשירה העברית של יהודי צרפת בשלהי המאה הי"ח ובראשית המאה הי"ט", מהות, יט (תשנ"ז), עמ' 37-44. על הממד ההפגנתי בתפילת הציבור ראה י' ברנדס, תורת אמך, ירושלים: ספרי מגיד בית מורשה, תשס"ט, עמ' 510.
- 10 ראה להלן, "תפילות למניעת גיוס לצבא גויים".
- 11 ראה להלן, הערה 21.
- 12 התפילה נדפסה בפרסו תקס"ו (ד"צ בתוך אוצר התפלות, ברוקלין תשנ"ב). תפילת יהודי צרפת ואיטליה משנת 1806 להצלחת נפוליאון וצבאו במלחמתו נגד צבאות פרוסיה מובאת אצל י"ל ביאלר, "מן הגננים: מאוספי בית הנכות אשר ב'היכל שלמה'", שנה בשנה, ירושלים: היכל שלמה תשכ"ו, עמ' 502-503.
- 13 ראה נוסחה אצל נ"ר איערבך, שמרי משמרת הקדש, ב, ירושלים: פלדהיים, תש"ע, עמ' 518. שתי תפילות מאמצע המאה ה-19 להצלחת צבא איטליה במלחמה נגד אוסטריה ראה אצל מ"א שולוואס, "תפילות עבריות להצלחת מלחמות-השיחרור האיטלקיות", ספר זכרון לשלמה ס' מאיר, ירושלים: מוסד שלמה מאיר, תשט"ז, עמ' 208-213.

הרב שמואל סלנט (1816-1909), רבה של ירושלים, חיבר בשנת 1898 תפילה לשלום צבא ארצות הברית בעת מלחמתם נגד ספרד.¹⁴ בעת מלחמת רוסיה-יפן בשנת 1904 חיברו רבני ירושלים תפילה לשלום חיילי רוסיה, שנאמרה על ידי יהודי רוסיה שגרו בירושלים.¹⁵ בעת מלחמת העולם הראשונה פרסמו רבנים במקומות שונים תפילות לאמירה לשלום השליט של מדינתם וצבאו.¹⁶ בראשית מלחמת העולם השנייה חיברה הרבנות הראשית של בריטניה תפילה לשלום חיילי בריטניה שהשתתפו במלחמה,¹⁷ והרבנים הראשיים לארץ ישראל, הרב יצחק אייזיק הרצוג (1888-1959) והרב בן ציון מאיר חי עוזיאל (1880-1953), חיברו תפילות להצלחת מעצמות הברית במלחמה נגד גרמניה.¹⁸

בתפילות הנזכרות ובדומות להן משולב לעתים לצד הבקשה שהקב"ה יגן על המלך וצבאו במלחמה נימוק לצדקת המלחמה של אותו שלטון,¹⁹ ויש שמתוארים בה היושר והצדק של השלטון.²⁰ מקצת התפילות מתמקדות במלך ובצבאו, ואחרות מציינות את המלך וצבאו אך מרבית יותר בתפילה על יהודי המקום ועל החיילים היהודים באותו צבא.²¹ לרוב נאמרו התפילות על ידי יהודים תושבי המקום שבו גרו החיילים, אך לעתים

14 ראה נוסחה בתוך: החורבה: שש מאות שנים של התיישבות יהודית בירושלים (בעריכת ר' גפני ואחרים), ירושלים: יד יצחק בן צבי, תש"ע, עמ' 146.

15 התפילה נדפסה בה' בניסן תרס"ד ולצדה תפילת "הנותן תשועה" לקיסר רוסיה ניקולאי השני. עותק שמור בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

16 בקהילת עדת ישראל בברלין, בתקופת כהונתו של ר"ע מונק, נתחברה תפילה לאמירה בשחרית ב"שמע קולנו" במשך המלחמה. ראה ביאלר (לעיל, הערה 5), עמ' 489. בירושלים בשנת 1915 ניסח החכם באשי, ר' משה פראנקו, תפילה לאמירה בכל בתי הכנסת לשלום הסולטן העות'מני מוחמד רשאו וצבאו. ראה ב' קלוגר, מן המקור: הישוב הישן על לוח המודעות, א, ירושלים תשל"ח, עמ' 37.

17 ראה י' תידור באומל, "קול בכיות": השואה והתפילה, רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ב, עמ' 135.

18 תפילה מתאריך ח' בסיוון ת"ש ראה רבצמ"ח עוזיאל, מכמני עוזיאל, ג, ירושלים: הועד להוצאת כתבי מרן, תשס"ה, עמ' תצט. תפילה מתאריך ז' באלול ת"ש ראה שם, עמ' תק. ותפילה מתאריך כ"ט באב תש"ב ראה שם, ב, ירושלים תשס"ד, עמ' תקז.

19 כגון: בכותרת תפילת הרב סלנט נאמר שהיא להצלחת "בני ארצות הברית במלחמתם מלחמת מצוה מלחמת החופש לאהבת האדם", ובתפילה עצמה: "העם הנאור הזה יצאו היום לערוך מלחמה לקראת אויב נורא, לא להרחיב ארצם ולרשת משכנות לא להם יצאו לקראת נשק, כי אם באהבתם לקרוא לשבויים דרוור ולחלץ עם עני מחמת עושיקיהם ולהביא צדק עולמים". ובקהילת עדת ישראל (לעיל, הערה 16): "כל אויבינו מסביב שתו עלינו מלחמה". ובתפילת הרבנים הראשיים לישראל באלול ת"ש ציינו כי בריטניה ובעלות בריתה נלחמות "למען הצדק והיושר, חופש האדם ושלום העולם" ואיביהם "מסתערים... להרוס ולחבל לכבוש ולשעבד את כל העמים תחת שלטונם העריצי".

20 בתפילה על חיילי רוסיה ב-1904 נאמר שרוסיה היא "עם הלוחם מלחמת קיומו וכבודו" ואילו העם היפני "המפיר חוקות עמים, ומתנפל לרשת משכנות לא לו". הרב סלנט מציין על ארה"ב: "העם נטעת במו אהבת האדם וחופש האנושיות... העם הנאור הזה". והרב פרנקו האריך בשבח השלטון העות'מני: "הצדק אזור מתניה והאמת והיושר אזור חלציה, אהבת כל אדם מפעמת תמיד בלב הממלכה העות'מנית האדירה והנאורה יר"ה וכל בני הגזעים שוים לגד עיניה... רוח החמלה והחנינה מרחפת על פני כל אזור ארצה, ורוח החפש האצולה מאת מלכנו הגדול הרחמן החסיד והעניו שלטאן מחמד רשאו יר"ה נתונה לכל העמים הסכוכים באברתו".

21 תפילות הרב סלנט והרב פרנקו התמקדו בשלטון וצבאו. תפילת הרב אויערבך מתמקדת ביהודים, היא כתובה ברובה בגוף ראשון רבים: "ינוסו משנאינו... כי כך צרינו נגח בשמך נבוס קמינו". ונוכרים בה חיילים יהודים: "ועל אחינו ובנינו חלוצי צבא... היה להם מחסה ועז עזרה". בתפילות הרבנים הראשיים לישראל בשואה יש שינוי במהלך הזמן: התפילה בסיוון ת"ש כוללת בקשה על הצלחת בריטניה ובעלות

נאמרה תפילה לשלום חיילים בארץ אחרת בשל זיקת המתפללים לה ולחייליה.²² לאחרונה ניסח איחוד הרבנים האורתודוקסים (ה-Orthodox Union) בארצות הברית תפילה לשלום חיילי צבא ארה"ב.²³ תפילה זו שונה מקודמותיה בכך שהיא נקבעה לאמירה מדי שבת ולא הוגבלה לעת מלחמה. נראה שאמירת תפילה זו יותר משנבעה מחשש לשלום יהודי ארה"ב או חיילי ארה"ב היהודים, היא נבעה מפטריוטיות ומרצון להביע סולידריות כלפי האומה האמריקאית וצבאה.²⁴

תפילות לשלום חיילים במלחמת השחרור

ברוב רובה של המחצית הראשונה של המאה הכ' לא הייתה מלחמה של ממש נגד היישוב היהודי בארץ ישראל, ולא היה צבא מאורגן של יהודים הנלחם כנגד האויבים. משום כך לא נתחברה בתקופה זו תפילה לשלום החיילים בארץ. היו "מאורעות" קשים מעת לעת, אך גם בעייתיים לא נתחברה ככל הנראה תפילה לשלום חיילים. הרב עוזיאל חיבר תפילה ארוכה "למען שקט ושלום בארץ" לאמירה בי"ז בתמוז תרצ"ו (7.7.36), בעקבות המאורעות שהיו בחודשים שקודם לכן. אך זו אינה מתייחסת לצבא ולחיילים, אלא יש בה פנייה לקב"ה: "צא נא לישע עמך... ריבה ה' את ריבנו, לחם את מלחמתנו ונקום את נקמתנו".²⁵ לאחר החלטת האו"ם בט"ז בכסלו תש"ח (29.11.47) על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות, פתחו ערביי הארץ בפעולות איבה שהביאו למלחמת השחרור. הצבא היהודי בארץ ישראל התארגן והתלכד למלחמה נגד הערבים. מלחמה זו הביאה, ככל הנראה לראשונה, לניסוח תפילות לשלום חיילים בארץ ישראל.²⁶ באדר ב' תש"ח נתפרסם "מי

בריתה ובקשה על "ארצנו הקדושה" ו"שארית ישראל". כך הוא גם בתפילה באלול ת"ש. ואילו באב תש"ב, כשהשואה הייתה בשיאה, כללה התפילה בקשה על בריטניה ובעלות בריתה, אך היא הוקדשה בעיקר לבקשת הצלה של "שארית פלסטנו הנפוצים בגולה".

22 התפילה לשלום חיילי רוסיה נאמרה בשנת 1904 בירושלים, כי יהודי רוסיה שעלו לירושלים חששו לגורל אחיהם שהשתתפו במלחמה, כלשון התפילה: "חוס נא על אלפי רבבות ישראל העובדים יחד בלב תמים בתוך צבאות גבורי רוסיה האדירה". ותפילות הרבנים הראשיים לישראל להצלחת המעצמות במלחמת העולם השנייה נבעו מדאגה ליהודי אירופה. תפילת הרב סלנט נבעה אולי מכך שארצות הברית הייתה באותה עת מקלט ליהודים יותר מאשר ספרד ולכן התפלל לשלום ארצות הברית.

23 התפילה שולבה בסידור קורן, מהדורה אמריקאית (*The Koren Siddur*), ירושלים: קורן, 2009, אחרי "הנותן תשועה" ולפני התפילה לשלום המדינה ו"מי שברך" לחיילי צה"ל. עורך הסידור, ר' רפאל פרימן, מסר לי שהיא נתחברה בשנת תשס"ה בערך. הסידור מיועד ליהודים החיים בארה"ב ולא להלכה מביניהם שבאו למדינת ישראל.

24 היו שביקשו להביע סולידריות עם האומה האמריקאית בתוך בית הכנסת בדרך אחרת: בתליית דגל ארצות הברית ודגל מדינת ישראל בבית הכנסת. ראה ר"מ פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק א, ניו יורק תשי"ט, סי' מו.

25 התפילה מצויה בתוך מכמני עוזיאל, ג (לעיל, הערה 18), עמ' תצג. נוכח הסכנה של פלישת הצבא הגרמני בפיקודו של ארווין רומל (1891-1944) לארץ ישראל בקיץ תש"ב נערכו תפילות מיוחדות, והרבנות הראשית לישראל ניסחה תפילה מיוחדת לקראת ראש השנה תש"ג, ראה "תפילה מיוחדת לראש השנה מתקופת מלחמת העולם הראשונה", באתר האינטרנט: ישראל – הסיפור המתועד: בלוג ארכיון המדינה, 2.12.2012, אך גם במקרה זה אין מדובר בתפילות לשלום חיילי ישראל.

26 על תפילה שנוסחה במוצאי ט"ז בכסלו תש"ח לשלום מלכות ישראל ראה להלן, "תפילות נוספות", סעיף ד.

שברך למגויסים", היינו תפילה על יהודי היישוב בארץ שהתגייסו למלחמה. בפרסום ציון שנוסח זה נאמר מדי שבת בבתי הכנסת לאחר קריאת התורה. כך נוסח התפילה:²⁷

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב הוא יברך את כל אחינו ואחיותינו שהתגייסו להגנת העם והמולדת והעומדים על המשמר יומם ולילה לבלי לתת למשחית לפגוע בערינו ובמושבותינו, בעבור שאנו מתפללים לשלומם, המקום יגן עליהם מכל פגע ואסון ויפרוש סוכת שלומו עליהם עם כל ישראל אחיהם ויזכו לראות בנחמת ציון וקבוץ גלויות, ותקוים בנו במהרה בימינו הבטחתו ככתוב בתורתנו הקדושה "ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחירד", כן יהי רצון ונאמר אמן.

חודש לאחר מכן, בניסן תש"ח, נדפס "מי שברך" זה בנוסח מעט ארוך יותר לאמירה "בכל שבת לפני הכנסת ספר תורה להיכל".²⁸ בתפילות אלה לא נזכר הביטוי "צבא הגנה לישראל" אלא מדובר על "מגויסים", שכן צה"ל הוקם רק מאוחר יותר, בי"ז באייר תש"ח, והביטוי "צה"ל" התפשט בקרב הציבור הרחב מאוחר עוד יותר.²⁹

מי חיבר את התפילה הזו לשלום המגויסים? נראה שהיה זה הרב יהודה איסר אונטרמן (1886-1976), אז רבה של תל אביב. כשהודפס ה"מי שברך" בניסן תש"ח נדפסה לידו "תפילה למגינים".³⁰ אך בעוד שעל ה"תפילה למגינים" נכתב "חוברה על ידי הרבנים הראשיים לארץ ישראל", על ה"מי שברך" למגויסים לא כתוב מי חיברו, משמע שלא הם חיברוהו. והנה, ה"מי שברך" למגויסים פורסם בביטאון של בית הכנסת הגדול בתל אביב שבו נהג הרב אונטרמן להתפלל. הרב אונטרמן חיבר מספר תפילות, מקצתן פתחו בביטוי "מי שברך". זמן קצר לאחר פרסום ה"מי שברך" למגויסים הוא חיבר בה' באייר תש"ח (14.5.48), יום הכרזת המדינה, "מי שברך" למדינת ישראל ודאג שייאמר למחרת בשבת ו' באייר בבית הכנסת הנזכר.³¹ בטקס בתל אביב ביום השבעת חיילי צה"ל בכ"א בסיוון תש"ח (28.6.48) הוא נתכבד לומר את ה"מי שברך" למגויסים.³² מסתבר אפוא שהרב אונטרמן חיבר גם את ה"מי שברך" למגויסים ודאג שהוא ייאמר בבית הכנסת הגדול.

27 ראה בביטאון בית הכנסת הגדול בתל אביב הנקרא בית הכנסת, ג (אדר ב' תש"ח), עמ' 259. ראשי בית כנסת זה ראו בו בית כנסת החורג מתפקידו המקומי ומהווה סמל לאומי וכללי ישראלי המשפיע על כלל בתי הכנסת בישראל. ראה ר' גפני, "בית הכנסת שבכתב": על כתב העת של בית הכנסת הגדול בתל-אביב, בית הכנסת, תש"ו-תש"ח, קשר, 39 (2009), עמ' 138-145.

28 ראה בית הכנסת, ג (ניסן תש"ח), עמ' 311. הרבנות הראשית פרסמה הודעה בכ"א בסיוון תש"ח לומר "מי שברך" זה מדי שבת לפני הכנסת ספר התורה בבית הכנסת. ראה ר"ש כ"ץ, "יומן פעילות של הרבנות הראשית", הרבנות הראשית לישראל שבעים שנה לייסודה (בעריכת א' ורהפטיג ור"ש כ"ץ), ירושלים: היכל שלמה, תשס"ב, עמ' 1316.

29 על ביטוי זה והוויכוח סביבו עד סוף שנת תש"ח ראה זהבה אוסטפלד, צבא נולד, תל אביב: משרד הבטחון, תשנ"ד, עמ' 113-116.

30 ראה לעיל, הערה 5.

31 ראה ע' צימרמן, "תפילות לשלום המדינה ומלכויות", הצופה, ג' באייר תשנ"ב. הוא גם חיבר תפילה למען יהודי רוסיה, נתפרסמה בהצופה בכ"ט באלול תשכ"ז, ראה הרבנות הראשית לישראל (לעיל, הערה 28), עמ' 1390.

32 ידיעה על כך בהצופה, כ"ב בסיוון תש"ח, עמ' 1. שם גם נכתב ש"מי שברך" זה נתחבר על ידי הרבנות הראשית. נראה כי הכוונה לרב אונטרמן.

במהלך קיץ תש"ח חיברו הרבנים הראשיים לישראל כמה תפילות ארוכות שכללו בקשות רבות ובהן גם תפילה לשלום החיילים. כך למשל חיבר הרב עוזיאל תפילה לערב ראש חודש תמוז תש"ח, לקראת סיום ההפוגה הראשונה בכ"ט בסיוון (6.7.48). בתפילה זו מתוארים הנזק וההרס שגרמו הערבים, המצור על ירושלים ועוד, ויש בה תחינה לקב"ה שיסייע ליהודי מדינת ישראל במלחמה מול הערבים. לקראת סופה יש בקשה על החיילים: "הגבר חילם וכחם של חלוצי עמך ולוחמי מלחמתך, אמץ את רוחם והשכילים".³³ זמן קצר לאחר מכן חיבר הרב עוזיאל תפילה לכבוד "יום המדינה" שחל בכ' בתמוז תש"ח (27.7.48), יום פטירתו של ב"ז הרצל. הוא נשא את התפילה בבית הכנסת "ישורון" בירושלים והיא כללה הודיה על קיבוץ הגלויות, הקמת המדינה ועמידת הצבא במלחמה נגד הערבים, דברים לעילוי נשמת הרצל, ובקשה על שלום המדינה והצלחת החיילים. להלן הבקשה על החיילים:³⁴

הגבר ה' את כל צבאותינו ומפקדיהם וקציניהם בראשם העומדים דרוכים להגן על ישובינו ומדינתנו בארץ אבותינו, אמץ את רוחם, עודד את כחם, השכילים והצליחם, וקיים בהם ברכתך מפי תורתך הקדושה: כי ה' אלקיכם ההולך עמכם להלחם לכם עם אויביכם להושיע אתכם. וכל כלי משחית ומלחמה יוצר עליהם לא יצליח, וכל לשון תקום נגדם למשפט תרשיע. הראנו ה' ישעך ושמחנו בנפלאותך, ונשירה ונזמרה גבורתך לעולמים.

קטע זה, כתפילות אחרות על חיילים, מורכב מתפילה חדשה לצד פסוקי מקרא מתאימים. במהלך חודש אלול תש"ח פרסמו הרבנים הראשיים לישראל בעיתונים ובתדפיס מיוחד "תפילה לשלום המדינה", "להיאמר בכל בתי הכנסת, בארץ ובתפוצות, על ידי הרב או הש"ץ בשבתות ובמועדים אחרי קריאת התורה".³⁵ תפילה זו כוללת בקשות רבות, ביניהן גם בקשה על חיילי ארץ ישראל: "חזק את ידי מגיני ארץ קדשנו והנחילם אלקינו ישועה ועטרת נצחון תעטרם, ונתת שלום בארץ ושמחת עולם ליושביה". התפילה נתפרסמה בעיצומה של מלחמת השחרור, והבקשה על חיזוק מגיני הארץ ועל "עטרת הנצחון" כוונה

33 התפילה נדפסה בתוך מכמני עזיאל, ב, עמ' תקב.

34 צילום התפילה ראה בתוך: הרבנות הראשית לישראל (לעיל, הערה 28), עמ' 549. על יום המדינה ראה ש' כ"ץ, "הרבנות הראשית ויום העצמאות", שם, עמ' 821-822. נשתמרה תפילה ארוכה נוספת, שמחברה הוא אולי הרב עוזיאל, כותרתה "לשלום צבא ההגנה ולשלום עם ישראל", והיא נדפסה בדף בודד, עותק נשתמר בבית הספרים הלאומי בירושלים. קודם לתפילה מצויה ההוראה: "תפילה לאמרה בעת הוצאת ספר תורה". בראש הדף נוסף בכתב יד: "תש"ח?". תוכן התפילה והביטוי "צבא ההגנה" מלמדים שמדובר בעת מלחמה ולאחר הקמת המדינה וצה"ל, נראה שנתחברה באביב תש"ח. צוינו בה השואה והעלייה לארץ ישראל, ונזכרת בה בקשת ניצחון במלחמה נגד הערבים: "הפל אימה ופחד על כל הערבים, על מלכיהם ושריהם, יועציהם וצבאותיהם, ונסו מנוסת חרב ויגנפו לפני עמך ישראל ולפני צבא הגנה שלנו... ויצא ה' ונלחם בגויים ההם... בסעודיה בסוריה וירדן ומצרים ובכל ארצות ערב". סוף התפילה מוקדש לראש הממשלה דוד בן גוריון.

35 ראה על תפילה זו: ארנד (לעיל, הערה 7), עמ' 192-200; J. Tabory, "The Piety of Politics: Jewish Prayers for the State of Israel" בתוך: לנגר ופיין (לעיל, הערה 7), עמ' 225-246; רפל (לעיל, הערה 5), עמ' 594-620.

למלחמה זו. כמו ב"תפילה למגינים" שהוזכרה לעיל, גם כאן בחרו הרבנים הראשיים בביטוי "מגינים": "מגיני ארץ קדשנו", אף שכעת אפשר היה להשתמש בביטוי "חיילי צה"ל", שכן צה"ל כבר היה קיים. אפשר שטעם הדבר הוא שהביטוי "צבא הגנה לישראל" עוד לא היה רגיל בפי הבריות.³⁶

נראה כי בקיץ תש"ח לא נתקבל בבתי הכנסת המנהג לומר מדי שבת "מי שברך" למגויסים,³⁷ ומשום כך בתפילות לשלום מדינת ישראל שהוזכרו לעיל היה תמיד גם קטע תפילה על החיילים.³⁸ לאחר מלחמת השחרור ודאי לא היה מקום לומר את ה"מי שברך" למגויסים, שנוסח כתפילה בעת מלחמה ולא כתפילה בעת רגיעה. לעומתו, התפילה לשלום המדינה שהופצה באלול תש"ח, ושכללה כאמור בקשה גם על החיילים, החלה בשנות החמישים והשישים לחדור את לבתי כנסת ציוניים. היא שולבה בחוברות התפילות ליום העצמאות שהדפיס משרד הדתות מטעם הרבנות הראשית, ב"תקון יום העצמאות" שערך הרב משה צבי נריה (1913-1995) ובסדרי התפילות ליום זה שהדפיסו חברי הקיבוץ הדתי.³⁹ בחלק מבתי הכנסת היא נאמרה גם מדי שבת.⁴⁰ בסידורים ציוניים היא הודפסה לאמירה מדי שבת החל משנות השישים.⁴¹ וברוב הסידורים של בני תימן בישראל הודפסה

36 ראה לעיל, הערה 29. אפשרות אחרת, מסתברת פחות, היא שהרבנים ביקשו לכלול בתפילה את כל המגנים, גם את חיילי הפלמ"ח שלהם היה מטה נפרד מצה"ל אשר פורק רק בה' במרחשוון תש"ט (7.11.48).

37 אפילו הרב אונטרמן לא הזכירו בסדר התפילה שחיבר ליום העצמאות תש"ט. ראה כ"ץ (לעיל, הערה 34), עמ' 840.

38 גם בתפילות נוספות לשלום המדינה שחיבר הרב עוזיאל מאוחר יותר מוזכר נושא שלום החיילים. ראה התפילה ליום העצמאות תש"י, בתוך מכמני עוזיאל, ב, עמ' תצח; ותפילות משנת תשי"ב, שם, עמ' תצו; שם, ג, עמ' תקטז.

39 על חוברות משרד הדתות, ה"תקון" וחוברות הקיבוץ הדתי ראה ארנד (לעיל, הערה 7), עמ' 23-27. גם בסידורים מעטים מאותה תקופה שולבו סדרי תפילה אלה, ראה כ"ץ (לעיל, הערה 37), עמ' 809. בסידור שירה חדשה, ירושלים: אשכול, תש"ט, מצויה התפילה לשלום המדינה בסוף הסידור אחרי "פזמון לל"ג בעומר", אך אין בסידור זה סדרי תפילה ליום העצמאות כי הם נקבעו לאחר הדפסתו.

40 חכמי טריפולי שבלוב פרסמו בב' באייר תש"ט כרוז שבו קבעו סדר תפילה ליום העצמאות מדי שנה, בצירוף תפילת הודיה שניסחו "ליום עצמאות ישראל" לאמירה בשחרית ובמנחה, ובה גם נזכרים החיילים: "ולכל אחינו אמיצי הלב הגבורים ורבי העלילה בצבא ישראל אנו אומרים יהי ה' עמכם גבורי החיל". לאחר אמירת תפילה זו יש לומר את התפילה לשלום המדינה, "שהנהגנו לאומרה בכל קהילות טריפוליטניה אחר קריאת התורה וההפטרה בשבתות ובימים טובים". הכרוז פורסם בתחומין, יג (תשנ"ב-תשנ"ג), עמ' 123. ראה גם ג' ג'עאן, זה"ר משה, נתניה: בגנ"י החיים, תשנ"ב, עמ' 203-204. בתקנונים של טירת צבי משנת תשי"ז ועין הנצי"ב משנת תשכ"ו נקבע לומר מדי שבת תפילה לשלום המדינה. בתקנון אליהו הנביא משנת תשכ"ח נקבע לאומרה בשבת שמברכים החודש. ובתקנון ניר עציון משנת תשל"ל לערך נקבע לאומרה בשבת שמברכים החודש ובחגים.

41 תפילה זו מצויה בסידור תפילת ישראל, תל אביב: מסדה, תשכ"ד, ושנית שם, תשכ"ט, אחרי קריאת התורה בשבת. ובסידור שיח תפילה, ירושלים: מוסד רבי חייא, תשכ"ז, היא מצויה אחרי "מי שברך" לקהל. כיוון שברוב הסידורים הרגילים תפילה זו עדיין לא הודפסה, בבתי כנסת רבים היא הוקראה מתוך דף מיוחד. בהרבה בתי כנסת של עדות המזרח לא נאמרת תפילה זו עד היום, והיא אינה מצויה בסידוריהם, כגון בסידורים אלה: חזון עובדיה, ירושלים תשמ"ח; קול יעקב, ירושלים תשנ"ג; עבודת השם, חולון תשנ"ה; קול אליהו, ירושלים תשנ"ז. וראה הערה הבאה.

תפילת "הנותן תשועה" מעודכנת.⁴²

לצד ניסוח תפילות חדשות של הרבנים הראשיים, כפי שראינו לעיל, היו רבנים שהסתייגו מכל שינוי בסדרי בית הכנסת ובכלל זה מאמירת תפילות חדשות. במקום זאת הם הפיצו בימי מלחמת השחרור ובסמוך לה תפילות עתיקות של גדולי ישראל המתאימות לעת צרה ושילבו בהן בקשה קצרה לשמירת החיילים.⁴³ כך למשל פרסמו רבני הבד"ץ האשכנזי בירושלים דף שכותרתו: "בקשה זו ראוי לאומרה בעת פתיחת ההיכל ביום שבת קדש ובשני ובחמישי". עיקרו של הדף כולל תפילת "יהי רצון" המבוססת על תפילה שניסח החיד"א (1724-1806) תוך שינויים אחדים.⁴⁴ השינוי המשמעותי ביותר הוא הוספת קטע באמצע התפילה ובו בקשה לשמירת הלוחמים, כך:

ואת אחינו המשיבים מלחמה שצרה גונן והצל, וקיים בהם מקרא שכתוב ורדפו מכם חמשה מאה ומאה מכם רבבה ירדופו ונפלו אויביכם לפניכם לחרב, ומקרא שכתוב יתן ה' את אויביך הקמים עליך נגפים לפניך בדרך אחד יצאו אליך ובשבעה דרכים ינוסו לפניך.

באמצעות קטע קצר זה, שאף הוא ברובו פסוקים ולא ניסוח חדש, נוסף ממד אקטואלי לתפילה קדומה של רב חשוב, שחיבר תפילות המיוסדות על קבלת הארץ.⁴⁵ יזמה נוספת נקט הרב המקובל מרדכי עטייה (1898-1978) בימי מלחמת השחרור: הוא

42 ביום הכרזת המדינה ביקש רש"י הלוי (1890-1973), רבם של יהודי תימן בישראל, מהרבנים הראשיים שיכינו ברכה לשלום המדינה, ומשלא נענה אימץ את "הנותן תשועה" בשינויים אחדים, והפיצו בסיוון תש"ח לאומרו מדי שבת אחרי קריאת התורה. ראה י"י הלוי, שיח חכמים, א, ירושלים תשנ"ה, עמ' 64. וכך הוא ברוב סידורי תימן עד היום. ר"י קאפח (1917-2000) במאמרו "תרגומים ערביים של תפילת 'שמונה עשרה'", תרביץ, כו (תשי"ז), עמ' 198-199, סבר ש"הנותן תשועה" היא הוספה מאוחרת שנבעה מפחד השלטונות ולא הייתה בנוסח תימן המקורי, ומשום כך כשהופצה התפילה לשלום המדינה קבעה במקום "הנותן תשועה", ראה בסידור שערך: סידור שיבת ציון, ירושלים תשי"ב. וראה להלן, הערה 58. גם בקהילת טריפולי ניסחו תפילת "הנותן תשועה" למדינת ישראל, ראה ג'יעאן (לעיל, הערה 40), עמ' 202. ראה גם להלן "תפילות נוספות", סעיף ד.

43 נוהג זה היה שכיח. כך למשל בראשית מלחמת העולם השנייה הפיצה העדה החרדית בירושלים תפילה שחיבר ר"מ (חתם) סופר (1762-1839) בשנת 1809 בעת מלחמת נפוליאון תוך שינויים אחדים. ראה הנוסח של ר"מ סופר בחיבורו ספר הזכרון, פרשבורג תרל"ט, עמ' 18, ונוסח העדה החרדית אצל: י' אונא, "תפילה לשלום מלחמה מאת מרן החתם סופר זיע"א", בית הכנסת, ג (אייר-אב תש"ח), עמ' 329.

44 עותק של הדף, ללא תאריך, מצוי בבית הספרים הלאומי בירושלים. בקטלוג הספרייה נכתב: "תש"י לערך". אך אפשר שהדף הודפס שנים אחדות קודם. תפילת החיד"א מצויה במחברתו כף נחת, סעיף ד. ראה עבודת הקודש, ישראל תשל"ה, מז ע"א.

45 דוגמה נוספת לתופעה זו היא דף שהדפיסו רבנים תושבי רחובות ממוצא תימני שכותרתו "תפלה להצלת הישוב ועם ישראל". מדובר בתפילה שבה רמזים קבליים שהועתקה מכתב יד המיוחס לגדול משוררי תימן, המקובל ר"ש שבזי (1619-1710). באמצע התפילה מובא המשפט הבא: "ותציל ותמלט את כל העומדים על המשמר ילדי עמך ישראל הבחורים והבחורות שמוסרים את נפשם להציל את נפשות עמך ישראל מיד אויביהם ועל ישוב ארץ ישראל". משפט זה הוא הוספה שאינה מדברית ר"ש שבזי. עותק של הדף ללא תאריך מצוי בבית הספרים הלאומי בירושלים. בקטלוג הספרייה נקבע: "תש"י לערך". אך נראה שהדף הודפס קודם לשנת תש"י, כי המדפיסים כותבים שהעתיקו את התפילה בגלל המצב החמור השורר בארץ.

הדפיס אלפי עותקים של פרק לד בספר ישעיהו, שעניינו חורבן אדום לגאולת ישראל, ופעל לאמירתו בציבור.⁴⁶

תפילות הרבנות הצבאית לשלום חיילי צה"ל

לאחר מלחמת השחרור החלו רבנים לנסח תפילות מיוחדות לשלום החיילים, שתוכנן מתאים גם לימי רגיעה. בערב ראש השנה תש"י הדפיסה הרבנות הצבאית בירושלים מחזור לימים נוראים עבור חיילי צה"ל, שהוא צילום של מחזור רגיל בנוסח ספרד עם הוספות מעטות. ב"דיני ימים נוראים לחייל" שבראש המחזור קבע הרב שלמה גורן (1918-1994), הרב הצבאי הראשי: "כל הקרואים העולים לתורה בבתי כנסת במחנות צבאיים צריכים לעשות 'מי שברך' לנשיא המדינה, לראש הממשלה ושר הבטחון ולראש המטכ"ל וחבר קציניו". אחרי ברכות ההפטרה נוסף ה"מי שברך" הבא (ההבלטה במקור):

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב הוא יברך את מעלת כבוד ר' חיים ב"ר עוזר (ויצמן) נשיא מדינת ישראל, את השר ר' דוד ב"ר אביגדור (בן-גוריון) ראש ממשלת ישראל ושר הבטחון, ואת כל שרי הממשלה, ואת רב-אלוף ר' יעקב ב"ר אברהם צבי (דורי) ראש המטה הכללי וכל חבר מפקדיו, ואת כל חיילי צבא הגנה לישראל העומדים על משמר ארצנו וערי אלקינו מגבול הלבנון ועד מדבר מצרים ומן הים הגדול עד לבוא הערבה, בים ביבשה ובאוויר. הקב"ה ישלם שכרם וישמרם ויצילם מכל צרה וצוקה ויסיר מהם כל מחלה ויתקנם בעצה טובה מלפניו וישלח ברכה בכל מעשה ידיהם וידבר שונאינו תחתיהם ויחתמם לחיים טובים בזה יום הדין עם כל ישראל אחיהם ונאמר אמן.

תפילה זו ניסח הרב שמואל אבידור הכהן (1926-2005), עוזרו של הרב גורן וקצין הווי דת בשנתיים הראשונות של הרבנות הצבאית, שטיפל בהדפסת המחזור הזה.⁴⁷ ב"מי שברך" זה מנויים תחילה נשיא המדינה וחברי הממשלה ועליהם כנראה מכוונת הבקשה "ויתקנם בעצה טובה מלפניו", שמקורה בתפילה לשלום המדינה, אך עיקר נשואי הברכה הם חיילי צה"ל ומפקדיו. לשון הנוכחים המצויה בתפילה זו, "ארצנו... אלקינו", מביעה קרבת המתפללים אל החיילים. במחזורים לחיילים שנדפסו בשנים שלאחר מכן, למשל בערב ראש השנה תשט"ו, מצוי "מי שברך" זה בשינויים אחדים, אלה העיקריים שבהם: א. לא

46 ראה דב"צ לניידו, לקדושים אשר באר"ץ, ירושלים תש"מ, עמ' קלו. תודתי לד"ר ע' פוקס שהעירני על יוזמה זו.

47 כך מסר לי אחיו, הרב מנחם הכהן. נסיף ראה לדבריו: מעט קודם להדפסת המחזור חיבר ר"ש אבידור הכהן לבקשת הרב גורן מגילה הנקראת "דבר התקומה". זו הוקראה על ידי הרב גורן בליל יום העצמאות תש"ט לאחר תפילת ערבית חגיגית בבית הכנסת "ישורון" בירושלים. לנוסחה ראה: הרבנות הראשית לישראל (לעיל, הערה 28), עמ' 964, וראה כ"ץ (לעיל, הערה 34), עמ' 847-848. במגילה זו יש בין השאר סדרת בקשות והראשונה שבהן מוקדשת לחיילים: "אלקינו ואלקי אבותינו היה נא עם פיפיות שלוחי חיילי ישראל העומדים על משמר ארצנו וערי אלקינו מגבול הלבנון ועד מדבר מצרים ומהים הגדול עד לבוא הערבה". משפט זה החל מ"העומדים" מצוי גם בתחילת ה"מי שברך" לחיילים ומכאן ששני הקטעים ממחבר אחד יצאו, הוא ר"ש אבידור הכהן.

צוינו שמות ראשי המדינה והצבא, ובמקום הקטע "את מעלת... חבר מפקדיו" נכתב: "את נשיא מדינת ישראל את ראש ממשלת ישראל ושריה את ראש המטה הכללי וחבר מפקדיו". ב. לא נזכר שמדובר ביום דין, ובמקום "ויחתמם... אחיהם" כתוב: "בימיהם בימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח ובא לציון גואל כן יהי רצון". שינויים אלה אפשרו לומר את ה"מי שברך" בכל הזדמנות.⁴⁸ בעיצומו של מבצע קדש, בכ"ח במרחשוון תשי"ז (2.11.56), פרסם הרב גורן "מי שברך" לחיילי צה"ל והציבור נתבקש "לאומרה בכל בתי הכנסת בשבת לאחר קריאת התורה".⁴⁹ וכך נוסחו:

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב הוא יברך את חיילי צבא הגנה לישראל העומדים על משמר ארצנו וערי א-להינו מגבול הלבנון ועד מדבר מצרים ומן הים הגדול עד לבוא הערבה, ביבשה באויר ובים. יתן ה' את אויבינו הקמים עלינו נגפים לפניו. הקב"ה ישמרם ויצילם מכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם, ידבר שונאינו תחתיהם ויעטרם בכתר ישועה ובעטרת נצחון, ויקוים בהם הכתוב כי ה' א-להיכם ההולך עמכם להלחם לכם עם אויביכם להושיע אתכם ונאמר אמן.

בנוסח זה יש שינויים אחדים מהנוסח הקודם, ובעיקר לא נזכרים בו הנשיא, ראש הממשלה ושריה, והושמט המשפט "ויתקנם בעצה טובה מלפניו" שמכוון כאמור לראשי המדינה. השמטת ראשי המדינה נעשתה כנראה בשל הנוהג שהיה קיים אז בבתי כנסיות רבים לומר מדי שבת "תפילה לשלום המדינה" שבה נזכרים "ראשיה שריה ויועציה". נוסח זה של "מי שברך" צורף למחזורים שהדפיסה הרבנות הצבאית לחיילים בשנים שלאחר מכן, כגון במחזור לימים נוראים שנדפס בערב ראש השנה תשכ"א, ומשנת תשכ"ג ואילך הוא נקבע בסידור "נוסח אחיד" לחיילי צה"ל.⁵⁰

ברכה נוספת לחיילים שולבה בברכת המזון בהגדה של פסח "נוסח אחיד" שהדפיסה הרבנות הצבאית לחיילים החל משנת תשט"ז. אחרי המשפט "הרחמן הוא יברך את אבי מורי ואת אמי מורתי" וכו' בברכת המזון, נוסף המשפט: "הרחמן הוא יברך את מדינת ישראל ואת חיילי צבא הגנה לישראל". הרב גורן ביאר שנוהג זה מיוסד על פסק הרמב"ם (הלכות ברכות ד, ז) שאורח מוסיף ברכה לבעל הבית, "ואנו מסיבים על שולחן המדינה

48 בבית הכנסת של יוצאי טורקיה "ישמח משה" בשכונת ימין משה בירושלים יש ספר אזכרות, ובראשו תפילה לשלום ראשי המדינה ולצה"ל, שנתחברה כנראה באמצע שנות ה-50. ניתן לשער שהושפעה מהנוסח במחזור צה"ל. להלן התפילה מתוך ר' גפני, בית תפילה: בתי כנסת חבויים בלב ירושלים, ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס"ח, עמ' 40: "מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה הוא יברך את ראש הממשלה (מקום פנוי לכתיבת שמות) וחברי הכנסת, הוא יברך את צבא ההגנה לישראל ואת כל החיילים העומדים על המשמר, ועל ראשיהם את הרמטכ"ל, השם ישמרם ויכתבם בספר חיים טובים וכן יהי רצון ונאמר אמן".

49 ראה למשל הצופה, כ"ח במרחשוון תשי"ז, עמ' 8. ש"ד רוזנטל, משואה לדור, ירושלים תשל"ב, עמ' קח, מעיד כי התפילה לשלום החיילים נכתבה בהסכמת הרב צ"פ פראנק.

50 את הסידור הזה ערך יצחק אלפסי, כך הודיעני ר"מ הכהן.

וצבא הגנה לישראל וחייבים אנו לברכס".⁵¹

נחזור לימי מבצע קדש. בארכיון הרבנות הראשית לישראל נשתמרו תפילות בכתב יד של הרב הראשי, ר"א הרצוג, שנתחברו סמוך לעת שבה פרסם הרב גורן את ה"מי שברך". תפילה אחת הוקדשה לשלום חיילי צה"ל ותפילה שנייה כללה אזכרה לחללי צה"ל. כך נוסח התפילה לשלום החיילים:

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב הוא יברך את אחינו חיילי צבא ההגנה לישראל העומדים על משמר הארץ להגן על ציון בית חיינו הוא יחזק ידיהם ועטרת נצחון עולם יעטרם. והוא ברחמיו יזכנו לראות במהרה בגאולת ישראל השלמה ובמילוי נבואות נביאי ישראל בימי קדם לשלום העולם כולו, אמן ואמן.

הנוסח הזה ככל הנראה לא פורסם ברבים, אולי בגלל שכבר פורסם הנוסח של הרב גורן. שבוע לאחר פרסום הנוסח של הרב גורן קראה הרבנות הראשית לציבור להתפלל בשבת לשלום חיילי צה"ל, בלא שפירטה איזו תפילה להתפלל.⁵² בכ"ד בתמוז באותה שנה (תשי"ז) קבעה הרבנות הראשית: "את תפילת 'מי שברך לחיילי צה"ל' יש לומר בעת פתיחת ההיכל כשהקהל עומד",⁵³ ונראה שהקביעה התייחסה ל"מי שברך" של הרב גורן. אפשר לשער כי תמיכת הרבנות הראשית בנוסח שפרסם הרב גורן נבעה מכך שנוסחו הופץ לציבור הרחב בעיתון ובמחזוריים לחיילים.

דומה כי את פעילות הרב גורן בניסוח "מי שברך" לשלום החיילים ובהפצתו יש לראות על רקע הכרת גישתו המיוחדת לצה"ל. רבנים רבים שפסקו בדיני צבא עסקו בסיוע לחייל הדתי לשמור מצוות בהיותו בתנאי דחק של מחנה צבאי או בעת מלחמה, אך הם לא ראו עצמם אחראים על פעילות הצבא כולו. לעומתם הרב גורן סבר שהקמת צה"ל יצרה מציאות חדשה: אין מדובר בחייל דתי בצבא גויים הזקוק להדרכה הלכתית, אלא בריבונות יהודית וצבא יהודי, "חילות הקודש". משום כך לא די בהדרכה הלכתית לחייל דתי; יש לקבוע חוקים הלכתיים גם לכלל הצבא היהודי ביחס לשאלות מוסריות הקשורות לעצם המלחמה ולשימוש בנשק.⁵⁴ ואכן, הרב גורן השתדל לעצב את צה"ל על יסודות ההלכה, הן בניסוח פקודות מטכ"ל בענייני דת לכלל צה"ל, הן בתשובות לשאלות הלכתיות של חיילים והן בכתובת פסקים בשאלות כלליות של מוסר המלחמה. ואם צה"ל מצטייר כצבא הפועל על פי המורשת היהודית, אך טבעי הוא לשלב מדי שבת בבתי הכנסת תפילה לשלום המנוסחת בלשון אוהדת לחיילים. האזכור שחיילי צה"ל שומרים על "ארצנו וערי

51 ראה הגדה של פסח לחיילי צה"ל נוסח אחיד, תל אביב: הרבנות הצבאית הראשית, תשט"ז, עמ' 8, 73. ר"מ הכהן מסר לי שהוא הוסיף את "הרחמן" הזה והרב גורן כתב את הנימוק. מאוחר יותר שולב "הרחמן" לשלום החיילים בברכת המזון במקצת ברכונים ובסידור קורן מהדורה אמריקאית ללא קשר למקום האכילה.

52 ראה הצופה, ה' בכסלו תשי"ז (9.11.56).

53 מתוך פרוטוקול הרבנות הראשית, ראה כ"ץ (לעיל, הערה 28), עמ' 1359. כאן לא נזכר שיש לומר את ה"מי שברך" מדי שבת אך הדבר ברור.

54 ראה א' אדרעי, "מלחמה, הלכה וגאולה: צבא ומלחמה במחשבת ההלכה של הרב שלמה גורן", קתדרה, 125 (תשרי תשס"ח), עמ' 125-130.

א-להינו" תוך ציון גבולותיה המקראיים משתלב אף הוא עם אותה תפיסה. על רקע זה יש להבין גם את מגוון התפילות שחיבר הרב גורן לאמירת החיילים, כגון תפילת הדרך לצנחן ולטייס,⁵⁵ וכן את עמידתו על כך שלנוסח ה"יזכור" לחילי צה"ל יצורף גם שם אלוקים.⁵⁶

חדירת ה"מי שברך" לחיילי צה"ל לבתי הכנסת

עד סוף שנות השישים אמירת "מי שברך" לחיילי צה"ל מדי שבת בבתי הכנסת לא הייתה שכיחה. בסידורי התפילה שנדפסו באותן שנים לא שולבה התפילה לחיילים, למעט כאמור הסידור "נוסח אחיד" של צה"ל, כך שלא הייתה לה תפוצה. גם בתקנות בתי כנסת ציוניים מאותה תקופה לא נקבע לאומרה.⁵⁷ אפילו בסדרי התפילות ליום העצמאות לא הייתה תפילה לחיילים. כפי הנראה לא הורגש צורך בדבר, כי החיילים אוזכרו כאמור בתפילה לשלום המדינה שהייתה פופולרית בבתי כנסת ציוניים.⁵⁸ זאת ועוד: התפילה לשלום המדינה הייתה תפילה חדשה, אך היא היוותה תחליף והמשך לנוהג שהיה קיים מאות שנים בגולה לומר "הנותן תשועה" מדי שבת. לעומת זאת, אמירת תפילה מיוחדת לחיילים מדי שבת הייתה חידוש גמור שלא היה קיים בעבר; אמנם מדובר בתפילה כמעט טבעית בשל הקמת הגוף המאורגן של צה"ל שלא היה קיים בעבר, אך מכל מקום היה כאן חידוש ומשום כך לא נטו לאמצו.

מסוף שנות השישים ואילך החל ה"מי שברך" לחיילים להיאמר בבתי הכנסת, נוסף על ציון החיילים בתפילה לשלום המדינה. אפשר שהרקע להתעוררות באמירתו היה החשש הגדול בארץ קודם למלחמת ששת הימים והניצחון הגדול במלחמה זו. תחילה הוא נקבע לאמירה בסדרי התפילות ליום העצמאות,⁵⁹ מאוחר יותר נקבע לאומרו בשבתות מיוחדות ולבסוף מדי שבת בשבתו.⁶⁰ אמירתו מדי שבת נתפשטה בבתי הכנסת בעיקר הודות

55 תפילות אלה מובאות אצל פלאי (לעיל, הערה 5). הרב גורן חיבר תפילות נוספות הקשורות לצה"ל, כגון "מי שברך", משנת תשל"ד כנראה, לחיילי צה"ל השבויים בסוריה לאמירה מדי שבת אחרי קריאת התורה "עד לשחרורם המהיר". עותק שלה מצוי במחלקת הארכיונים בבית הספרים הלאומי בירושלים, תיק ה/1803. מאוחר יותר כתב "מי שברך" כללי לשבויי צה"ל, כמעט באותו נוסח. עותק שלו מצוי בבית הספרים הלאומי.

56 ראה אילנה שמיר, לבל יהיו כלא היו: היחידה להנצחת החייל במשרד הביטחון ומיסוד דפוסי הזיכרון הממלכתיים, תל אביב: משרד הביטחון, תשס"ד, עמ' 98-99, 220-221.

57 בסידור תפילת ישראל (בשתי המהדורות) ובסידור שיח תפילה אין תפילה לשלום החיילים. תפילה זו לא נזכרת בתקנונים של טירת צבי משנת תשי"ז, תל גנים משנת תשכ"ד, עין הנצי"ב משנת תשכ"ו ואליהו הנביא משנת תשכ"ח.

58 אפשר לשער שזו גם הסיבה לכך שר"י קאפח, שקבע בסידורים בעריכתו את התפילה לשלום המדינה, לא קבע את "מי שברך" לחיילים, לא בסידור שיבת ציון ולא בסידור שיח ירושלים.

59 בסידור עם ישראל הוא מצוי בסוף הסידור, אחרי "סדר תפלות חג העצמאות". ובסדר התפילות ליום העצמאות של הקיבוץ הדתי, תל אביב: הקיבוץ הדתי, תשכ"ט, הוא שולב אחרי קריאת התורה.

60 בתקנון כפר מימון משנת תשל"א נקבע שתפילה לשלום המדינה ו"מי שברך" לחיילים ייאמרו "לפחות אחת לחודש, בשבת מברכין אחרי ברכת החודש, ובחגים". בתקנונים של חוג הנוער הדתי משנת תשל"ב ומניין הורים משנת תשל"ט נקבע לומר "מי שברך" לחיילים בחגים. בתקנון ניר עציון משנת תש"ל ערך נקבע לאומרו מדי שבת וחג.

להדפסתו במסגרת תפילות השבת בסידורי התפילה בשנות השבעים.⁶¹ נהגו לאומרו בבתי הכנסת הציוניים במדינת ישראל ואף בחוץ לארץ, ובמקצת בתי כנסת חרדיים מזרחיים.⁶² בקהילות אשכנז הוא נאמר לאחר קריאת התורה: לפני הגבהת ספר התורה או אחרי "יקום פורקן".⁶³ הקהל עומד בעת אמירתו⁶⁴ ועונה "אמן" בסוף האמירה, כדי להביע בכך הזדהות עם התפילה.⁶⁵ ובקהילות בני עדות המזרח הוא נאמר בעת פתיחת ההיכל לפני הוצאת ספר התורה.⁶⁶

לעומת זאת, הציבור החרדי האשכנזי ומקצת הציבור החרדי המזרחי נמנעו מלומר תפילה לשלום החיילים, ועל אחת כמה וכמה שלא אמרו תפילה לשלום המדינה, ובסידורים שבבתי הכנסת שלהם אין כל תפילה לשלום החיילים.⁶⁷ נראה שלתופעה זו יש כמה הסברים שאינם סותרים זה את זה: א. הציבור החרדי שמרני מאוד, בעיקר בכל הנוגע לעולם בית הכנסת, ואין הוא נוטה לשנות את סדרי התפילה או להוסיף תפילות חדשות.⁶⁸

61 הוא הודפס בשנת תש"ל בסידור רנת ישראל בנוסח אשכנז, ובשנת תשל"ד בסידורים רנת ישראל לבני עדות המזרח ואמרי פי השלם לעדות המזרח, ובשנת תשמ"א בסידור קורן, ועוד.

62 על אמירתו בחו"ל: הוא מצוי בסידורים לבני חו"ל, כגון: רנת ישראל לבני חו"ל, תפילת דוד עם תרגום לספרדית, קורן מהדורה אמריקאית. וראה להלן "תפילות נוספות", סעיף ח. על אמירתו בקרב חרדים בני עדות המזרח ראה להלן.

63 במקצת סידורים הוא מצוי לפני הגבהת ספר התורה (כגון בסידורים רנת ישראל וקורן), ובמקצתם אחרי התפילה לשלום המדינה. בתקנונים של אדרת אליהו ואהל נחמה נקבע שהוא ייאמר לפני הגבהת ספר התורה. באהל נחמה צוין גם שגבאי יאמר אותו. ואילו ברמת מודיעים נקבע לאומרו אחרי יקום פורקן. כך גם משמע מתקנון גבעת רימון, הקובע שבעת אמירתו יעמוד מחזיק ספר התורה ליד שליח הציבור. יש תקנונים שצינו לאומרו בעמידה, כגון באהל נחמה וגבעת רימון. בגבעת רימון נקבע שאפילו היושב עם ספר התורה יעמוד לתפילה זו. אך ברוב הקהילות לא נהגו כך, ובעני הנוצי"ב ובית צור נקבע במפורש שהמחזיק ישב.

65 ישיבה בעת אמירת תפילה זו נתפסה כהתנגדות לה. רמ"צ סגל, דור ודור, ירושלים: משרד הבטחון, תשמ"ו, עמ' 35, סיפר כי בשנת 1911 כשהיה בן שבע וחי באוקראינה למד את הפסוק "לא תוכל לתת עליך איש נכרי", וכשהקהל עמד בעת אמירת תפילה לשלום הצאר הרוסי, "ישיבתי ישיבת מחאה על קבלת עול מלכות נכרית על יהודים בסתירה לכתוב בתורת משה. גבאי בית הכנסת לא יכלו להתגבר עלי להקימני, דבר שגרם אי-נעימות לאבי. מאז הייתי עוזב את בית הכנסת בהגיע תור ה'מי שברך' לצאר". דודי, ר"ד ארנד, התנגד לאמירת הלל ביום העצמאות, וסיפר לי כי באחת השנים הראשונות לאחר קום המדינה התפלל ביום זה בבית הכנסת "חורב" בירושלים ושמע את הוראת הרב שכולם יעמדו ויאמרו הלל; תגובתו הייתה: אני אשב ואומר "לא לנו". לעומת זאת ד' תמר, "עוללות", הצופה, ד' בטבת תשנ"ח, עמ' 6, כתב כי כשרש"ז אויערבך התפלל בבית כנסת שבו אמרו תפילה לשלום המדינה היה עומד בזמן אמירתה. על מחאה כנגד אדם שלא עמד בעת אמירת "הנותן תשועה" ראה גפני (לעיל, הערה 48), עמ' 89.

66 כך מיקומו בסידורים של עדות המזרח.

67 גם בלוחות השנה היוצאים לאור בישראל ומפרטים בהרחבה מנהגי יום יום אין כל תפילה לחיילים. ראה למשל מ' גנוס, לוח דבר בעתו, בני ברק: אחיעזר; מ' וייס, לוח הלכות והליכות תמידים כסדרם, בני ברק: מכון הלכות ומנהגים שעל יד חסידי בעלזא מכנובוקא; א"א זלוניק, לוח ההלכות והמנהגים, רמת בית שמש. על מקרה יוצא דופן, אמנם בחו"ל, ראה להלן "תפילות נוספות", סעיף ט.

68 ההתנגדות לשינויים בתפילה הייתה אחת הסיבות להתנגדות של רבנים חרדיים להוספת קינה על השואה. ראה מ' מאיר, "זכור הקינות ורעש הצעקות": קינות לתשעה באב לזכר השואה, ירושלים: אורחות, תשס"ג, עמ' 23-24.

ב. אחת הסיבות לכך שרוב רובו של הציבור החרדי לא שירת בצה"ל הייתה שציבור זה התנגד להקמת מדינה חילונית בארץ ישראל, ולא רצה להשתתף בגוף כזה"ל שנתפס באופן מובהק כמסוד ציוני.⁶⁹ עקב כך נמנע ציבור זה מלהתפלל לשלום חיילי צה"ל, שכן בתפילה כזו יש הצהרת הזדהות עם פועלם של החיילים, וציבור זה לא רצה להביע הזדהות פומבית ולבטא יחס חיובי לארגון ציוני כמו צה"ל.⁷⁰

ג. הציבור החרדי התקשה להביע הזדהות פומבית עם חיילי צה"ל כשהוא אינו מתגייס לשורותיו.⁷¹

ד. רוב חיילי צה"ל לא היו שומרי מצוות ולכן הציבור החרדי נמנע מלהתפלל לשלומם.⁷² אמנם בעת מלחמה במדינת ישראל נהגו בבתי הכנסת החרדיים לומר פרקי תהילים או את הקטע "אחינו כל בית ישראל", כלומר אמירות המתאימות לעת צרה שאין בהן אזכור של מדינת ישראל וחיילי צה"ל.⁷³

אי-גיוסם של החרדים לצה"ל הביא לפולמוס חריף בינם לבין אזרחי המדינה ששירתו בצה"ל, שראו בכך התנהגות לא מוסרית.⁷⁴ בקרב הציבור הציוני-דתי פולמוס זה מצא את ביטוי מדי שבת באמירת "מי שברך" לחיילים. תפילה זו נאמרה על ידי שליח הציבור במתינות, והקהל עמד והעניק לה תשומת לב רבה וענה בסופה "אמן". כל זאת מתוך

69 היו בעולם החרדי שהשוו בין הגיוס לצה"ל לבין התופעה החמורה של גיוס נערים יהודים לצבא הגויים במזרח אירופה במאה ה-19. ראה מ' זלקין, "בין 'בני אלוהים' ל'בני אדם': רבנים, בחורי ישיבות והגיוס לצבא הרוסי במאה התשע-עשרה", שלום ומלחמה בתרבות היהודית (בעריכת א' בר-לבב), ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשס"ו, עמ' 219-220. על הסיבות לאי גיוס החרדים ראה מיטל גז, השתלבותו של החייל הדתי במערכת הצבאית בשנים הראשונות של צה"ל (1948-1953), עבודת גמר, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ד, עמ' 35-42.

70 ראה מ' פרידמן, החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1991, עמ' 125-126. יש להדגיש כי ה"מי שברך" של הרב גורן לא נאמר במגזר החרדי אע"פ שלא מופיע בו הביטוי "מדינת ישראל" אלא רק "ארצנו".

71 ייתכן שזו גם הסיבה שלא מצוי דיון כלשהו בספרות הרבנית של העולם החרדי-האשכנזי בנוגע לאמירת תפילה זו.

72 ראה ר"ח רבי, עבד ה', חולון תשנ"ו, עמ' קעח, המתנגד לאמירת תפילה על מי שלא שומר מצוות. למעמד החילוני בפסיקה החרדית ראה א' משיח, "'הלעיטהו לרשע וימות': עמדת הרב י"ש אלישיב כלפי היהודי המומר", מורשת ישראל, 9 (תשע"ב), עמ' 131-148. וראה להלן "שינויי נוסח", סעיף ב. היו שהציעו נימוקים אחרים לאי אמירת תפילה זו. בשנת תשל"ט אמר לי בחור ישיבה חרדי בעניין זה: חיילי צה"ל צריכים לשמות, שכן הציבור החרדי כולל אותם כל שבת בברכת הקהל במשפט "עם כל קהילות הקודש". הסבר אחר ששמעתי: הרב גורן היה דמות שנויה במחלוקת ולכן לא נתקבלה תפילתו. על מעמדו של הרב גורן בעולם הדתי ראה ח' נהרי, הספרות ההלכתית לחייל בהתפתחותה (1880-1975), עבודת גמר, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ג, עמ' 72-73; א' הורביץ, אחרות רבנו, ה' בני ברק תשס"ה, עמ' קעג-קעה.

73 ראה למשל הורביץ (לעיל, הערה 72), עמ' עא, עה-עו. נוסח יוצא דופן מצוי בראש קונטרס שמעה א-להים רנתי, ירושלים [תשנ"א], שיצא מטעם המחלקה לתרבות בעיריית ירושלים, הקובע שעל פי הוראת חברי הבר"ץ בירושלים, בשל המצב הביטחוני הקשה בזמן מלחמת המפרץ, יש להוסיף בימי שני חמישי ושבת מי שברך לחיילי צה"ל ולחיילי צבא ארה"ב ובעלי בריתה.

74 ראה למשל ש' אילן, חרדים בע"מ, ירושלים: כתר, 2000, עמ' 114-118; ג"י זיידמן, הזכות לשרת בצה"ל, תל אביב: פרלשטיין גינסר, 1996, עמ' 195-196. ליחס הציבור הציוני-דתי לאי שרות בצה"ל ראה גז (לעיל, הערה 69), עמ' 44-47.

רצון להביע תמיכה גלויה בנשואי התפילה, חיילי צה"ל המגנים על אזרחי ישראל, תמיכה שממנה נגזרת מחאה נסתרת נגד כל אלה שאינם משרתים בצבא. מעת לעת היו בין אומרי תפילה זו שפרסמו מחאה חריפה כנגד הנמנעים מאמירת תפילה לשלום החיילים.⁷⁵ אפשר להביט על אמירת ה"מי שברך" לחיילי צה"ל במבט רחב. הציבור הציוני-דתי ראה עצמו שותף בתקומתה של מדינת ישראל ובעיצובה, והוא מצא לנכון לבטא השקפה זו בבית הכנסת במגוון הנהגות ציוניות. הנהגות אלה מבדילות את בית הכנסת הציוני ומייחדות אותו על פני בית הכנסת החרדי. להלן דוגמאות להנהגות מסוג זה: א. אמירת תפילה לשלום המדינה ו"מי שברך" לחיילים מדי שבת ותפילות מיוחדות ליום העצמאות ויום ירושלים;⁷⁶ ב. תליית דגל ישראל על גג בית הכנסת מיום הזיכרון לחללי מערכות ישראל עד אחרי יום ירושלים; ג. הנצחת חללי צה"ל, לרוב על ידי קרוביהם חברי בית הכנסת, באמצעות הקדשת תשמישי קדושה לזכרם: בתי כנסת, ספרי תורה, פרוכות, לוחות זיכרון ועוד.⁷⁷ כמו כן נאמרות תפילות לזכרם בימי הזכרת נשמות וביום הזיכרון לחללי מערכות ישראל. שכיח גם לימוד קבוע בבית הכנסת או חלוקת לימוד מסכתות המשנה בין החברים לזכרם; ד. שילוב ספרי קודש של רבנים בעלי השקפה לאומית-ציונית בספריית בית הכנסת.⁷⁸ הנהגות אלה, ואחרות שלא הוזכרו, משרות אוירה לאומית-ציונית ותחושת שותפות של המתפללים עם מוסדות השלטון והצבא של מדינת ישראל. הן גם משפיעות

75 ראה למשל י' עמנואל, "ספר משפטי שאול", המעין, לז' ד (תשנ"ז), עמ' 73; א' וירצבורגר, "תפילה לשלום חיילי צה"ל ולשלום המדינה", המעין, לג' ג (תשנ"ג), עמ' 63-64; דברי הכנסת, י"ג בסיוון תשנ"ג, עמ' 5417-5418. רצ"ה קוק נהג לומר שמי שלא אומר תפילה לשלום החיילים הוא כפוי טובה, ראה תשובת ר"י אלנקווה מתאריך ד' בתמוז תשע"א באתר מורשת. מ' גברא, מחקרים בסידורי תימן, ב, בני ברק: המכון לחקר חכמי תימן, תש"ע, עמ' 217, יצא נגד סידורים בנוסח תימן שאין בהם תפילה לשלום חיילי צה"ל: "בכל סידורי הדפוס התימניים הראשונים הדפיסו את התפילה לשלום המדינה ולשלום חיילי צה"ל, ולא טוב עושים חלק ממדפיסי הסידור בשנים האחרונות המשמיטים תפילות אלו, כיון שכל גדולי רבני תימן בדור העלייה כמו הרב יוסף קאפח, הרב ישעיהו משורר, הרב חיים כסא, הרב יוסף צובירי... כתבו תפילות אלו בסידוריהם או קראו להתפלל לשלום המדינה ולחיילי צה"ל... יש בכך תפילות טובה מצד אנשים הנהנים מסבסוד של המדינה ושמירת מוסדות הבטחון, אך אינם מודים ומעריכים זאת". יש רק להעיר שתפילה מיוחדת לשלום החיילים אינה בסידורים לפני שנות השבעים.

76 בבתי כנסת רבים נאמרו לעתים תפילות לשלום ההתיישבות ביש"ע וברמת הגולן, ותפילות נגד ההתנתקות מחבל עזה ובעקבותיו. ראה ד' מרקס, "תפילת כל פה: תפילות שנכתבו לקראת תהליך ההתנתקות (קיץ תשס"ה) ובעקבותיו", אקדמות, יח (תשס"ז), עמ' 139-119.

77 בית כנסת שבו מוטיב ההנצחה יוצא דופן הוא בית הכנסת אחרות ישראל על שם עולי הגרדום ברח' יפו בירושלים, שבו יש לוח זיכרון שעליו שמות כל חללי האצ"ל והלח"י ולוח נוסף שעליו שמות עולי הגרדום בתקופת המנדט. בית כנסת זה שימש את חברי תנועת ברית החשמונאים, שרובם התגייסו בהמשך לאצ"ל וללח"י, והוא שימש מקום מפגש ללוחמים בבריטים. על בית כנסת זה ועל פעילות ההנצחה בו ראה גפני (לעיל, הערה 48), עמ' 162-176. הנצחה רבה לחללי צה"ל מצויה בבתי הכנסת בבסיסי צה"ל.

78 בבתי הכנסת החרדיים אין נוהגים הנהגות אלה, אך לעתים בית כנסת ציוני שינה את אופיו בשל חילופי אוכלוסייה והפך להיות חרדי, והוא ירש את לוחות הזיכרון עם שמות חללי צה"ל שקבעו המתפללים הראשונים. ראה דוגמאות אצל ר' גפני, נוסח ירושלים: עדות ובתי כנסת במרכז ירושלים, ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשע"ב, עמ' 160, 406-407. וראה לעומת זאת שם, עמ' 154. על תקומת ישראל בארצו בבתי הכנסת ראה עוד: א' ארנד, "תקנות בתי הכנסת בדורות האחרונים", כנישתא, 3 (תשס"ז), עמ' נה-נח.

במודע או בתת-מודע על האידאולוגיה של המתפללים.

תפילות נוספות לשלום חיילי צה"ל

ה"מי שברך" לחיילים שיצא מבית מדרשה של הרבנות הצבאית הוא הנוסח המפורסם והנפוץ של תפילה לשלום חיילי צה"ל, אך אינו הנוסח היחיד. במשך השנים מאז קום המדינה נתחברו עוד כמה תפילות לשלום החיילים, מקצתן ללא קשר ל"מי שברך" ומקצתן שילבוהו בתוכן.⁷⁹

א. הרב פרופ' עזרא ציון מלמד (1903-1994) פרסם בשנת תשט"ו ספר דינים ומנהגים, ובו סעיף שכותרתו "בטוי לתקומתנו בתפלה". בסעיף זה הציע תפילות חדשות פרי עטו, כשהוא מנמק דבריו בכך שיש לציין את נס השחרור הלאומי ותקומת המדינה בהוספות בתפילה, ואפשר שנוסחי התפילה שלו יובילו לכך שגדולים ממנו ייגשו ליצירה ראויה לשמה. הוא חיבר שתי תפילות המוקדשות לחיילי צה"ל. תפילה אחת קצרה לאמירה כהוספה בעת ברכת החודש, ותוכנה העיקרי הצלחת החיילים במערכה:

יהי רצון מלפני אלוהי השמים שיעמוד לימין צבא ההגנה לישראל ויתן חכמה ובינה למפקדים ועוז ועוצמה לחיילים להכניע את כל אויבנו ולהדוף את כל הקמים עלינו. בזרוע עוזו יגן עליהם ככתוב ה' צבאות יגן עליהם, ואמרו אמן.

התפילה השנייה נקראת "מי שברך לצה"ל", והקטע העיקרי בה כולל בקשה שהקב"ה יברך את "כל בחורי ישראל העומדים במערכה", שיגן עליהם בעת מלחמה ושישובו לבתיהם בריאים. בתפילה זו מצויה גם בקשת רפואה לחולי ישראל ו"לכל הפצועים והנפגעים", ובסוף התפילה בקשת ברכה לקהל המתפללים וציפייה לגאולה.⁸⁰ "מי שברך" זה לא הושפע מהנוסח שהיה במחזורי צה"ל, שלא היה מוכר באותה עת בבתי הכנסת מחוץ לצבא. את הנוסח של הרב מלמד נהגו לומר בימיו בירושלים בבתי הכנסת שבהם נהג להתפלל,⁸¹ אך כיוון שלא הודפס בסידור תפילה לא אמרוהו במקומות אחרים.

ב. יוסף חסיד הדפיס בשנת תשכ"ג סידור "תפילת החדש השלם בית דוד ושלמה" לבני עדות המזרח. בראש הסידור נדפס "מי שברך לחיילי צה"ל", עם הוראה "לאומרה בכל בתי הכנסת ביום שבת קדש בשעת פתיחת ההיכל".⁸² מדובר בנוסח מורחב של ה"מי שברך" שפרסם הרב גורן בשנת תשי"ז, הכולל בסופו סדרת פסוקים מהמקרא לשמירה ולהגנה. מחבר הנוסח נטה לעולם הקבלה, שכן אחד הפסוקים בסוף הנוסח מובא כך: "כי מלאכיו

79 ראה גם לעיל, הערה 48. מעניינת העדות המובאת אצל י' חרל"פ, שירת הי"ם, בית אל תשע"ב, עמ' 464, על הרבנית יוכבד חרל"פ, אשת הרב י"ד חרל"פ, אשר הקפידה להתפלל כל יום תפילת מנחה במניין בבית הכנסת כיוון שאת תפילתה זו הקדישה לחיילי צה"ל.

80 ע"צ מלמד, פרקי מנהג והלכה, ירושלים: קרית ספר, תשט"ו, עמ' 194. על הרב מלמד ראה נ' עמינח, "איש התורה והמדע: מפעלו המדעי של עזרא ציון מלמד", מדעי היהדות, 35 (תשנ"ה), עמ' 103-117.

81 הרב מלמד נהג להתפלל בבית הכנסת אהל יצחק בקרית משה בירושלים, ובבית הכנסת כסא רחמים בשכונת נחלת ציון שייסד אביו הרב רחמים מלמד כהן (תרכ"ה-תרצ"ב), רב עדת יהודי פרס בירושלים.

82 סידור תפילת החדש השלם בית דוד ושלמה, ירושלים תשכ"ג.

יצוה לך (ס"ת שם יוה"ך) לשמך בכל דרכיך (ס"ת שם כל"ך)". לא ידוע מי חיבר נוסח זה, והוא נתקבל אצל קצת מבני עדות המזרח עד היום. היו שאמרוהו בשינויים מסוימים.⁸³ ג. רבה של העיר חיפה, הרב יוסף משאש (1892-1974), יוצא מרוקו, חיבר נוסח נוסף של תפילה לשלום החיילים.⁸⁴ התפילה נתחברה באייר תשכ"ז, שישה ימים לפני תחילת מלחמת ששת הימים, ונדפסה כדף בודד ולא במסגרת סידור.⁸⁵ מדובר בתפילת בקשה הבנויה בצורת פיוט הפונה לקב"ה בגוף שני, הבנויה בחרוז ומשקל ובאקרוסטיכון של אותיות א"ב בעשרים ושתיים שורותיו. מקדימה לשורה הראשונה פנייה לקב"ה שבמילותיה מצויים ראשי תיבות של שם הוי"ה: "י-ה הטוב ומקור הברכות". ראשי התיבות בשורה האחרונה של התפילה הם "יוסף משאש". המחבר הקדים לתפילה דברי פתיחה קצרים, בהם גם ביאר מדוע חיבר אותה במתכונת של פיוט. וכך לשונו:

ברכות לראש צה"ל נרם יהל. יען כל תפלה המסודרת על א"ב, יש לה ערך גדול (ברכות ד', כל האומר תהילה לדוד וכו')⁸⁶ לכן בס"ד סדרתיה על סדר א"ב. עוד ראיתי בשם ספר בני יששכר, כל תפילה שכל פסקותיה במספר כ"ו תנועות בכל פיסקא כנגד שם הוי"ה ב"ה, לא תשוב ריקם, לכן טרחתי ובניתי כל בית בתנועות כמספר הוי"ה ב"ה, יעשה למען שמו. ושמי ומשפחתי בבית אחרון, אני הי"ו"ם [=הקטן יוסף משאש].

בתפילה פיוטית זו שובץ ה"מי שברך" של הרב גורן, ונוספו עליו בקשות במליצות ובקטעי פסוקים שהקב"ה יברך את צה"ל, שינצח את אויביו, שיקרב את הגאולה ושיתקדש שמו בעולם. להלן שורות אחדות מהתפילה:

את צבא הגנה לישראל ברך תברך א-ל רם ונשא א-להים חיים
במשמר ארצנו וערי אלוקינו המה עומדים תמיד בלי עצלתיים
גבולות ארצנו הקדושה הם מתחילים מהלבנון ועד מדבר מצרים
דבוקים ומחוברים עוד מן הים הגדול עד לבא הערבה בין שפתיים

83 כך למשל בסידור קול אליהו מצויים שני נוסחים: "נוסח קצר" הכולל קיצור לנוסחו של חסיד, והוא גם דומה לנוסחו של הרב גורן, ו"נוסח ארוך" הכולל את נוסחו של חסיד בשינויים קלים. קיצורים לנוסח של חסיד מובאים בסידורים שיש שפחותינו, תפילת החדש נוסח שאמי.

84 ראה עליו א' מור יוסף, "רבנותו ומנהיגותו של הרב יוסף משאש", מסכת, ו (תשס"ז), עמ' 171-195, ובהפניותיו; ש' מיארה, גאוני משפחת אביחצירא, ד, חברון תשע"ד, עמ' 447-473.

85 הדף נדפס מטעם ועד העדה המערבית בירושלים וחולק בבתי כנסת. הוא נדפס גם בספרו של ר"י משאש, נר מצוה, ירושלים: דפוס המערב, תשכ"ט, עמ' רז (=הנ"ל, אוצר המכתבים, ג, ירושלים: אוצרות המגרב, תשנ"ח, סי' אלף תשסב). בראש התפילה כתוב: "לפני הוצאת ספר תורה בימי שבת וחג נהגנו בארץ ישראל לומר ברכה זו לכל חיילי צבא ההגנה לישראל [צה"ל], חיברה הרב יוסף משאש נ"י רבה הראשי של חיפה". תאריך כתיבת התפילה נמסר לי על ידי ר' אלעד פורטל בשם הרב אליהו משאש, בנו של הרב משאש. הרב יוסף משאש חיבר "שיר כבוד לצה"ל" לאחר מלחמת ששת הימים, ראה נר מצוה, עמ' קסט-קעה.

86 ברכות ד ע"ב: "אמר ר' אלעזר א"ר אבינא כל האומר תהלה לדוד בכל יום שלש פעמים מובטח לו שהוא בן העולם הבא, מאי טעמא אילימא משום דאחיא באל"ף ב"ית" וכו'.

נראה אפוא שהרב משאש, שהיה ידוע בחיבתו הרבה לחיילי צה"ל,⁸⁷ סבר שנוסחו של הרב גורן קצר מדי וראוי להרחיב בתפילה לשלום החיילים. זאת ועוד, בנוסח של הרב גורן הפנייה לקב"ה היא בגוף שלישי: "הוא יברך" וכו', ואילו הרב משאש פנה בתפילתו לקב"ה בגוף שני: "ברך תברך... זכות אבות להם תזכור... חזקם ואמצם" וכו'. פנייה בגוף שני יוצרת תחושה של שיחה ישירה עם הקב"ה. את נוסחו של הרב משאש נהגו לומר בימיו בכמה בתי כנסת בחיפה, ובהם בית הכנסת "נשמת חיים" שבו נהג להתפלל.

ד. עם אישור מועצת האו"ם על הקמת מדינת ישראל בט"ז בכסלו תש"ח (29.11.47) ניסח הרב ד"ר פינחס וולף (1875-1968), רב בית הכנסת "מקור חיים" בפתח תקווה, תפילה חדשה המהווה עיבוד לתפילת "הנותן תשועה". ובמקום תפילה על מלך או שליט מדובר בתפילה על "מלכות ישראל המכוננת בארץ ישראל". לא היה בה אזכור צבא ישראל. תפילה זו אמרו בבית הכנסת של הרב וולף, ולאחר הקמת המדינה נערך בה שינוי: במקום "מלכות ישראל המכוננת בארץ ישראל" אמרו "מדינת ישראל הקיימת בארץ ישראל". התפילה שימשה תחליף לתפילה לשלום המדינה שנאמרה בבתי כנסת אחרים. בשנת 1969, עת החל ה"מי שברך" לחיילים של הרב גורן לחדור לבתי הכנסת, שילבו ב"מקור חיים" את רוב ה"מי שברך" לחיילים בתוך "הנותן תשועה" של הרב וולף, וכך עד היום נאמרת שם מדי שבת תפילת "הנותן תשועה". ואילו התפילה הידועה לשלום המדינה אינה נאמרת שם.⁸⁸

ה. היחאל שמעיא הדפיס בשנת תש"מ קובץ תפילות, ביניהן "מי שברך לחיילי ישראל".⁸⁹ שם המחבר אינו נזכר שם, אך ברור כי הכיר את הנוסח של הרב גורן וכתב תפילה באורך דומה אך בנוסח שונה לגמרי. בנוסח של הרב גורן קהל המתפללים רמוז בלשון נוכחים: "ארצנו וערי א-להינו", "אויבנו", "שונאינו", ואילו בתפילה זו אין רמז למתפללים והניסוח הוא בלשון נסתרים, שהיא לשון מרוחקת, כגון: "עומדים על המשמר להצלת אחיהם ולהגנת עמם". בנוסח זה אחרי בקשת השמירה על החיילים מובאת בקשה לקב"ה שייטע בלב החיילים אהבתו ויראתו, שירפא את חולי ישראל, כפרט את החיילים הפצועים, וישלח להם "רפואה שלמה גוף ונפש".⁹⁰ לא ידוע היכן נאמרה תפילה זו.

ו. הרב המקובל ינון חורי (1925-2004), מורה בבתי ספר ובהמשך ר"מ בישיבה

87 כך למשל מספר בנו, ר' אליהו משאש, בהסכמה לספר של ג' אלקובי, צבא השם, כוכב יעקב תשס"ג: "כשהיו באים אליו [לר"ם משאש] חיילים צעירים... לקבל ברכתו, היה מעמיד אותם על יד המזוזה ומברך אותם מעומק ליבו ומברך (בלי שם ומלכות) שהחיינו שה' זיכנו להקים צבא מפואר במדינת ישראל, ולאחר מכן היה נותן לכל אחד מהם שטר כסף קטן לסימן ברכה בידם שילווה אותם בדרךם".

88 הנוסח המקורי של הרב וולף מובא אצל י' רפל, "תפילה מיוחסת בת שישים", מקור ראשון, י"ט באלול תשס"ח. הנוסח הנאמר כיום בבית כנסת מקור חיים מובא אצל י' פרידלנדר, "תפילה לשלום המדינה", ידע עם, לו-לו (תשע"א), עמ' 112. רפל ופרידלנדר כתבו שהרב ראוין כ"ץ (1880-1963), רבה של פתח תקווה, ניסח את התפילה ושלחה לרבנים הראשיים לישראל והציע להם שיוור לציבור לאומרה מדי שבת. אך ראובן פויכטונגר, חבר בית הכנסת מקור חיים, הודיעני שהרב וולף חיבר את התפילה ומסר את נוסחה לרב כ"ץ. הרב וולף חיבר גם תפילה לקדושי השואה הנאמרת עד היום בבית כנסת זה.

89 שמעיא (לעיל, הערה 5), עמ' מה.

90 על השינויים ב"מי שברך" זה ראה להלן, "שינויי נוסח".

התוניסאית "כסא רחמים" בבני ברק, חיבר תפילה לשלום חיילי צה"ל בשנת תשמ"ב או מעט קודם.⁹¹ מדובר בתפילה ארוכה ביותר בת שני עמודים, שאינה קשורה כלל ל"מי שברך" של הרב גורן. התפילה פונה לקב"ה בגוף שני. משולבים בה פסוקים מהתורה כגון ברכת כוהנים, ברכת "המלאך הגואל" של יעקב, תפילת משה על מרים. מקצת הפסוקים כתובים כלשון בתורה ולאחר מכן במהופך. יש בתפילה מעט רמזים קבליים. תפילה זו נתייחדה בכמה דברים משאר התפילות לשלום החיילים. כך למשל המתפלל אמור להזכיר בה שם של חייל מסוים, כלשונה:

ריבון העולמים... ברך את עמך, את ישראל, ואת חיילי צבא ישראל, ובכללם את (פלוני בן פלונית) בברכה המשולשת בתורה וכו'.

המילים "את עמך את ישראל" הן מילות פתיחה שאינן באות להרחיב את קהל המבורכים מעבר לחיילים, וכל התפילה הזו מתמקדת בחיילים. הרב חורי השתמש בביטוי "צבא ישראל" ובהמשך התבטא "חיילי ישראל", ולא נקט "חיילי צבא ההגנה לישראל".⁹² התפילה כוללת מגוון בקשות על החיילים: שלא יאונה להם רע, שייצלו ממחבלים, שוודים, חיות רעות, תאונות דרכים; שאויביהם יפחדו מהם, ושתרבה קרבה ביניהם ובין חבריהם ומפקדיהם. כן מצויה בה בקשה לחיזוקם הרוחני-דתי,⁹³ כך:

טע בלבותיהם אהבתך ויראתך, ונחה עליהם רוח ה', רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה'; והצילם מהיצר-הרע ומכל חטא ועוון ומכל מידה רעה... וישובו בשלום לבתיהם... ויקימו בית נאמן בישראל לתורה ולתעודה.

תפילה זו לא הופצה ברבים, וככל הנראה לא אמרוה בקביעות בבתי כנסת. אריכותה ודאי הייתה בין הסיבות לכך.

ז. הרב אביגדור נבנצל (נולד 1935), שהיה רבו של הרובע היהודי בירושלים, אומר מדי שבת מזה עשרות שנים נוסח מיוחד של תפילה לשלום חיילים במניין ותיקין שבו הוא מתפלל בכותל המערבי. כך נוסח תפילתו:

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב שרה ורבקה רחל ולאה, הוא יברך את מגיני הקדש וארץ הקדש. הקב"ה ישמרם ויחזירם לבתיהם בריאים ושלמים ויפיל אויבינו תחתיהם, בעבור שכל הקהל מתפלל לשלומם וישלח ברכה במעשה ידיהם עם כל ישראל אחיהם ונאמר אמן.

בעניין הרקע לתפילה זו הסביר לנו הרב נבנצל כי ביקשו ממנו שיתפלל לשלום החיילים

91 התפילה הודפסה אצל ש' חורי, הצדיק במשנתו של הרב נחמן מברסלב, באר שבע תשנ"ד, עמ' 227-228. היא נתחברה לבקשת ר' משה חדאד בורתא (תרנ"ז-תשמ"ו). על ר"י חורי ראה ש' חורי, שמש ינון, בני ברק תשס"ה. שם, עמ' 434, מסופר שהרב חדאד בורתא אמר תפילה זו בזמן מלחמת שלום הגליל שהייתה בשנת תשמ"ב. היא נתחברה אפוא באותה שנה או קודם לה.

92 בעניין הרחבת המבורכים ראה להלן "שינויי נוסח", סעיף ה. על כינוי החיילים ראה שם, סעיף א.

93 על נושא זה ראה להלן, "שינויי נוסח", סעיף ב.

ולכן ניסח תפילה זו, שכן אין "קדושה" ב"מי שברך" הנפוץ בסידורים.⁹⁴
 ח. בשנת תש"ט חיבר הרב הראשי של אנגליה, הרב ישראל ברודי (1895-1979), תפילה לשלום מדינת ישראל. תפילה זו קצרה מהתפילה הידועה לשלום המדינה ואין בה אזכור לחיילי צה"ל. הוא קבעה בסידור שיצא מטעם ארגון בית הכנסת המאוחד באנגליה (ה-United Synagogue) בעריכתו בשנת 1962.⁹⁵ מחליפו בתפקיד, הרב ישראל עמנואל יעקובוביץ (1921-1999), ערך מהדורה חדשה של הסידור שנדפסה בשנת 1990.⁹⁶ במהדורה זו מצויה התפילה לשלום מדינת ישראל של הרב ברודי בשינויים קלים, ובאמצעה נוסף קטע על חיילי צה"ל:

אבינו שבשמים פקוד נא את חיילי צה"ל מגיני ארץ קדשנו שומרים מכל צרה וצוקה ושלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם.

הביטוי "מגיני ארץ קדשנו" נלקח מהתפילה לשלום המדינה, והמשפט "שומרים... ידיהם" יסודו ב"מי שברך" של הרב גורן. נראה כי שילוב קטע זה על חיילי צה"ל הושפע מחדירת ה"מי שברך" לחיילי צה"ל במדינת ישראל.

ט. הישיבה החרדית "שער התורה – גרודנה" בשכונת קיו-גרדנס בניו יורק משמשת כשיבה אך גם כבית כנסת אזורי. בראשית שנת תשס"א, עם כניסת צבא ארה"ב לאפגניסטן, התקינו שם לומר תפילת "הנותן תשועה". אחד מתושבי השכונה, ד"ר מרדכי הכהן, ציוני נלהב, טען שאמנם זו ישיבה חרדית, אך היות שמתפללים בה לשלום נשיא ארה"ב יש להתפלל בה גם לשלום חיילי צה"ל. ראש הישיבה, הרב זליג אפשטיין (1914-2009), מגדולי התורה בארה"ב, קיבל את דבריו ובעקבות זאת ניסח הגבאי, הרב יוסף ליכט, תפילה לשלום חיילי צה"ל וליהודי ארץ ישראל. הגבאי אומר תפילה זו מדי שבת אחרי "הנותן תשועה". וכך לשונה:⁹⁷

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב הוא יברך וישמור את אחינו בני ישראל תושבי ארצנו הקדושה, ואת אחינו בני ישראל העומדים על המשמר לשמור ולהגן בעדם מכל צער ונזק. בשכר זה הקב"ה ישמרם ויצילים מכל צרה וצורה ומכל נגע ומחלה, וישלח ברכה והצלחה בכל מעשי ידיהם עם כל ישראל אחיהם, ונאמר אמן.

עצם אמירת תפילה זו בישיבה חרדית היא חידוש גדול. נראה כי העובדה שמדובר בנוסח

94 בסמוך לאמירת תפילה לשלום החיילים נוהג הרב נבנצל לומר בציבור תפילה נוספת שחיבר, כך נוסחה: "מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאה הוא יברך את אחינו הנרדפים בכל ארצות אויביהם, הקב"ה יצילם ויחזירם לבתיהם בריאים ושלמים ככתוב ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה, ויזכו לביאת גואל צדק במהרה בימינו ונאמר אמן". שתי תפילות אלה מסר לי בן דודי, ר' משה ארנד.

95 ראה *The Authorised Daily Prayer Book of the United Hebrew Congregations of the British Commonwealth of Nations*, ed. I. Brodie, London: Eyre and Spottiswoode, 1962.

96 ראה *The Authorised Daily Prayer Book of the United Hebrew Congregations of the Commonwealth*, ed. I. Jakobovits, London: Singer's Prayer Book 1990.

97 כך מסר לי מר ש"ש ליכט.

הנאמר בישיבה חרדית הביאה לתופעות הבאות: התפילה קצרה ביותר; היא כוללת לא רק את החיילים אלא גם את כל יהודי ארץ ישראל, ואלה נזכרים לפני החיילים; לא מוזכרים "חיילי צבא ההגנה לישראל" אלא "אחינו בני ישראל העומדים על המשמר" וכו'.

כך היא אפוא זיקת הנוסחים דלעיל לנוסחו של הרב גורן: נוסחים א, ד, נתחברו קודם שהופץ נוסחו של הרב גורן, ומשהופץ הוא שולב, כאמור, בנוסח ד. בנוסחים ב, ג, שולב הנוסח של הרב גורן, ומחבריהם לא ראו בהוספות ובהרחבות פגיעה בנוסח שלו. ואילו מחברי נוסחים ה-ט הכירו את נוסחו של הרב גורן אך לא ראו עצמם מחויבים לנוסח שלו, שכן לא מדובר בתפילה שמקורה במקרא או אצל חז"ל, אלא בנוסח של רב בן זמנם.⁹⁸ זאת ועוד: מחבר נוסח ו, ואולי גם מחבר נוסח ה, היה בן עדות המזרח, ואלה לא ראו עצמם כפופים לרב גורן שהיה רב אשכנזי, ומחברי נוסחים ח-ט חיו בחוץ לארץ ובוודאי לא היו כפופים לרב הראשי בישראל.

לבסוף נזכיר כאן תפילת גויים לשלום חיילי צה"ל. מאז קום המדינה רבים מבני העדה הדרוזית שירתו בצה"ל, ואנשי הדת של עדה זו נהגו לנסח תפילה לשלום החיילים ולהפיצה בכפריהם. התפילה כוללת בקשה שהא-ל ישמור את כל חיילי צה"ל מאסונות ותאונות ויגן על מדינת ישראל. לתפילה זו אין נוסח קבוע ואף זמן אמירתה אינו קבוע, אלא היא נאמרת לפי הצורך והמצב בבתים פרטיים של משפחות דרוזיות דתיות שבניהן משרתים בצה"ל, אך לא בבתי התפילה של הדרוזים שבהם נאמרות רק התפילות העתיקות הקבועות.⁹⁹

שינויי נוסח ב"מי שברך" לחיילי צה"ל

ראינו שלצד ה"מי שברך" לחיילי צה"ל שהפיץ הרב גורן בעת מבצע קדש, נתחברו תפילות נוספות, מקצתן לא הושפעו ממנו כלל ומקצתן עטפוהו בתפילות ופסוקים רבים עד שכמעט ואין הוא ניכר בהן. נשוב כעת לנוסחו של הרב גורן. אלה שאימצו את הנוסח שלו הקפידו בדרך כלל לאומרו ככתבו וכלשונו המקורי.¹⁰⁰ אך במשך השנים, בעיקר משנות ה-80 של המאה העשרים ואילך, רבים מאומרי ה"מי שברך" ערכו בו שינויים מעטים, שנבעו מהשקפתם בנושא כזה או אחר.¹⁰¹ יש שינויים שחדרו לסידורים, ויש שינויים שנהגו בקהילות מסוימות בלא שמצויה להם עדות בסידור כלשהו. המשנים השתייכו

98 בנוסף, היו שהסתייגו מפעילות הרב גורן ופסקיו. ראה לעיל, הערה 72.

99 כך שמעתי מד"ר ג'בר אבו רוכן, מומחה למנהגי הדרוזים. אגב, ר"ע יוסף, חזון עובדיה: אבלות, ג, ירושלים: מאור ישראל, תשע"א, עמ' רלח, פסק שכשחייל דרוזי נהרג על ביטחון ישראל נכון לומר עליו השכבה בבית הכנסת לעילוי נשמתו. על מקרים של אמירת "א-ל מלא רחמים" לקצינים גויים ראה א"מ דיק, ר' שמעיה מברך המועדות, ירושלים: מוסד ביאליק, תשכ"ז, עמ' 95-103.

100 בתקנון רמת מודיעים נקבע לא לשנות את הנוסח הנדפס המקובל ללא הוראת הרבנות הראשית לישראל.

101 גם לתפילת "הנותן תשועה" היו ששינו את הנוסח, ראה למשל ר"י מזא"ה, זכרונות, ד, תל אביב: ילקוט, תרצ"ו, עמ' לב-לט; י' לוי, "זכרונות נעורים מק"ק 'עדת ישראל' בברלין", המעין, תמוז תשכ"ד, עמ' 12. על השינויים ששינו מתפללים בתפילה לשלום המדינה ראה ארנד (לעיל, הערה 7), עמ' 192-200.

לקבוצות שונות: חכמי עדות המזרח ותימן, רבנים אשכנזים לאומיים, וחברי תנועות לא אורתודוקסיות שמטבעם הרבו לשנות את נוסח התפילה. אפשר למיין את השינויים לפי חמישה נושאים.

א. כינוי החיילים: היו ששינו את הביטוי "חיילי צבא ההגנה לישראל". בסידורים רבים של בני עדות המזרח נתקצר ביטוי זה ובמקומו נקבע "חיילי ישראל", הן בכותרת התפילה והן בגוף התפילה.¹⁰² אפשר שהקיצור נבע מתוך רצון לא להבליט את הממסד החילוני או את הצבאיות.¹⁰³ והיה מי שנקט קיצור זה מתוך רצון להדגיש שלפעמים צריך צה"ל להיות צבא תוקף ולא רק צבא הגנה.¹⁰⁴

ב. חיזוק רוחני לחיילים: היו שהוסיפו משפט תפילה לחיזוקם הרוחני-דתי של החיילים. כך למשל נוסף אחרי המילים "ביבשה באויר ובים" ויערה עליהם רוח ממרום ויחזירם בתשובה שלמה;¹⁰⁵ ובמקום אחר נוסף שם: "בעבור שכל הקהל מברך אותם ומתפלל בעדם, הקב"ה יאיר פניו אליהם יחזק רוחם לאהבתו וליראתו ויאמץ זרועם לעשות רצונו".¹⁰⁶ ויש שאחרי הבקשה שהקב"ה ישמור את החיילים "מכל נגע ומחלה" נוסף "יחזקם ברוחם וגופם".¹⁰⁷ ההוספות האלה נבעו מהעובדה שרבים מחיילי צה"ל לא היו דתיים, כמו גם מהאווירה החילונית השוחקת ששררה בצה"ל. לעומת כל אלה, היו שיצאו כנגד שינויים מעין אלה, שכן משתמעת מהם גנות לחיילי צה"ל.¹⁰⁸

ג. פעילות החיילים: כבר הוזכר לעיל שבאמירת התפילה לשלום החיילים ביטאו

102 כך למשל בסידורים הבאים: חזון עובדיה, קול יהודה, קול מציון, עבודת השם, איש מצליח, אור החיים, דרכי אבות, רביד הזהב. ראה גם דברינו לעיל, "תפילות נוספות" סעיף ו.

103 רצ"ה קוק העלה נושא זה, כלשונו בתוך: שיחות הרב צבי יהודה על ספר אורות (בעריכת ר"ש אבינר), ירושלים: ספריית חוה תשס"ו, עמ' 371: "יש אנשים האומרים: 'צבא' – זה לא יפה, זה גשמיות, זה גופניות, זה חומרניות". וראה דבריו נגד גישה זו. רא"ע שרקי, סידור בית מלוכה, ירושלים תשנ"א, עמ' קנו, יצא נגד השינוי מ"חיילי צה"ל" ל"חיילי ישראל", בנימוק: "יש חיבת מצוה בהזכרת השם צבא שהוא תשמיש קדושה המאפשר לקיים את מצות כיבוש הארץ (רמב"ן ספר המצוות עשה ד)". מקורו של רעיון זה אצל רצ"ה, ראה למשל שיחות הרב צבי יהודה: בראשית (בעריכת ר"ש אבינר), ירושלים תשמ"ג, עמ' 382. אך יש לציין שבתפילה שניסח ר"ש אבידור הכהן (לעיל, הערה 47) מצוי "חיילי ישראל", ואף ר"ש גורן נקט ביטוי זה, כגון בפתחה שלו למחזור לימים נוראים לחיילי צה"ל שנדפס בערב ראש השנה תשכ"א.

104 כך דעת ר"ז מלמד, ראש ישיבת בית אל. ראה תשובתו משנת תשס"ב באתר ישיבת בית אל, Yeshiva.org.il.

105 סידור גאולת ישראל.

106 כך נהוג לומר בבית הכנסת הרמב"ן בירושלים מעת הקמתו בשנת תשכ"ב. הוספה זו קבע ר' מאיר מדן (תרע"ה-תשמ"ט), שהיה מראשי הלח"י ומוזכר ועד הלשון ובקיא בנוסחי תפילה.

107 בסידורים הבאים: אמרי פי השלם; עבודת השם; איש מצליח; רביד הזהב; תפילה למשה. ראה גם דברינו לעיל ביחס לנוסח של ר"י חורי. אגב, ר"ש אבינר ניסח "תפילת החייל" על רקע שילוב חיילות ביחידות מבצעיות בצה"ל, ובה החייל אומר "יהי רצון" שיקפיד על קדושת המחנה ועל הרוחקה מנשים בשירות הצבאי. נוסח תפילה זו מובא בעלון באהבה ובאמונה, 667 (בהר תשס"ח), עמ' 15.

108 שרקי (לעיל, הערה 103, עמ' קנו) כתב: "חלילה להוסיף דברים שמשמעת מהם גנות לחיילי צה"ל כגון 'יחזרו בתשובה שלמה' כאילו החיילים הינם עובדי עבירה יותר מחלקים אחרים בציבור. והלא רבים מאוד צדיקים ותמימים בין החיילים. וכי בכל 'מי שברך' הנעשה בעבור אדם או צבור כלשהו יזכירו שעליו לחזור בתשובה?". ראה גם אלנקווה (לעיל, הערה 75).

אומריה את השקפת עולמם. זאת אפשר לראות בשינויים בנוסח התפילה שנערכו בעקבות עקירת יישובי גוש קטיף בקיץ תשס"ה על ידי חיילי צה"ל. פינוי זה התנהל על ידי המערכת הצבאית והוא יצר מבוכה מסוימת ביחסם של קצת ממתנגדי הפינוי לחיילי צה"ל. מצד אחד נתפס צה"ל כ"צבא גירוש" ועל כן אינו ראוי לברכה, ומצד שני זה הצבא שמגן על עם ישראל, וחייליו ברובם אינם חלק ממנגנון הפינוי. הפתרון היה הכנסת שינויים לתפילה, כך שאפשר יהיה להתפלל לשלום חיילי צה"ל בלי להזדהות עם פינוי היישובים. היה מי שהציע להשמיט את המשפט "וישלח... ידיהם", שכן לדעתו לא כל מעשי ידיהם ראויים להצלחה וברכה, רק מלחמותיהם באויב חיצוני.¹⁰⁹ תיקון אחר היה להוסיף למשפט "וישלח ברכה בכל מעשה ידיהם" את המילה "הטובים" או המילה "לטובה".¹¹⁰ הוספה זו באה לציין שהתפילה היא שחיילי צה"ל יצליחו רק אם יפעלו לטובה ולא אם פעולתם לרעה. ומכיוון אחר: התנועה המתקדמת בישראל (רפורמית) השמיטה את המשפט המוקדש לניצחון על האויב: "יתן ה' את אויבינו הקמים עלינו נגפים לפניהם", ובמקום הסיום "ידבר שונאינו... להושיע אתכם" בא ציטוט מנבואת מיכה (ד, ג-ד):

ויקייים בהם הכתוב וכתתו חרבותיהם לאתים וחניתותיהם למזמרות לא ישאו גוי אל גוי חרב ולא ילמדון עוד מלחמה וישבו איש תחת תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריד.

שינוי זה הוא אחד מתוך מערכת שלמה של שינויים שנקטה התנועה הרפורמית בנוסח התפילה, שנועדו להדגיש את היסוד האוניברסאלי בתפילה ולהשמיט קטעים הנראים כמעליבים את הגויים או כמביעים שמחה בנפילת אויבי ישראל.¹¹¹

ד. גבולות המדינה: ב"מי שברך" מפורטים גבולות המדינה בהם שומרים חיילי צה"ל. והנה בעקבות המלחמות גם מיקום פעילות החיילים השתנה מעת לעת. משום כך לאחר כניסת צה"ל ללבנון במלחמת שלום הגליל היו ששינו במשפט "מגבול הלבנון ועד מדבר מצרים" וקבעו לומר: "מן הלבנון וסוריא ועד" וכו',¹¹² או: "מן הלבנון ועד גבול מצרים",¹¹³ או: "מהלבנון ועד מדבר מצרים".¹¹⁴ ויש שבמקום "מגבול... לבוא הערבה" נקטו לשון

109 ראה תשובת ר"י אריאל, רב העיר רמת-גן, בשנת תשס"ה באתר ישיבת בית אל. Yeshiva.org.il

110 כך למשל נוסח התפילה ביישוב היהודי בחברון. בסידור עטרת תפארת נוסף: "כדת וכהלכה".

111 הציטוט הוא מסידור העבודה שבלב. על המגמה האוניברסאלית בתפילות הרפורמים ראה E. L. Friedland, "Were Our Mouths Filled With Songs": Studies in Liberal Jewish Liturgy, Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1997, pp. 317-325; דליה מרקס, "סוגיות אידאולוגיות, תאולוגיות וספרותיות בליטורגיה הרפורמית בישראל", כנישתא, 4 (תש"ע), עמ' רלא-רלה. וראה להלן, הערה 119, וליד הערה 130. ביחס לביטוי "ידבר שונאינו תחתיהם": שמעתי מפרופ' י' שלהב כי בשנת תשמ"ח לערך היה ויכוח בין הסטודנטים בבית הכנסת בית הלל באוניברסיטת הרווארד אם לכלול ביטוי זה, השוללים טענו שזהו ביטוי מיליטנטי ואלים מדי.

112 סידור שערי קוממיות, המבוסס על פסקי ר"מ אליהו. על שינוי זה ראה דברי ר"מ אליהו בקובץ שו"ת הרב הראשי, כרך תש"נ-תשנ"ג, ירושלים: דרכי הוראה לרבנים, תשס"ט, עמ' 50-51. וראה שם, עמ' 162, את קביעת הרב אליהו שנוסח ה"מי שברך" לחיילים אינו מחייב ואפשר לשנותו.

113 בסידורים קול אליהו (בשני הנוסחים) ופאר התפילה.

114 החלטת הרבנות הראשית לישראל בערב ראש השנה תשס"ה, וכעין זה בסידור תפילת החדש.

קצרה: "בכל מקום שהם".¹¹⁵ ויש שהוסיפו לפני או אחרי "ביבשה באויר ובים": "וגם בכל מקום שנמצאים", או "בכל מקום שהם".¹¹⁶ ויש שהשמיט "מגבול... הערבה" בשל הדעה שגבולות הארץ המובטחת יהיו עד נהר פרת.¹¹⁷ והיו שהתנגדו לשינוי הביטוי "מגבול הלבנון".¹¹⁸

ה. הרחבת המבורכים: ה"מי שברך" ביסודו הוקדש לחיילי צה"ל, אך היו ששינו את נוסחו כך שנתרחב בו מעגל המבורכים. יש שהוסיפו אחרי "את חיילי צבא ההגנה לישראל": "ושאר כוחות הביטחון", כדי לכלול את הפועלים לביטחון המדינה מחוץ למסגרת צה"ל, כגון השוטרים, אנשי שירות הביטחון הכללי והמוסד.¹¹⁹ יש שהוסיפו אחרי "ישמור ויציל את חיילינו" את המילה "ואותנו",¹²⁰ או את המילים "וכל אחינו בית ישראל".¹²¹ ויש שבמקום "ויעטרם... ויקוים בהם" קבעו: "ויעטרנו... ויקוים בנו".¹²² ויש שקבעו בסוף התפילה אחרי המילים "להושיע אתכם" בקשה על חולים: "וכל הצריכים רפואה ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם".¹²³ ויש שהוסיף אחרי המילים "הוא יברך": "את המתנחלים", וגם בהמשך גרס "ישמור ויציל את המתנחלים ואת החיילים", כי לדעתו המתנחלים מוסרים בשנים האחרונות יותר מכול את נפשם על העם והארץ, הן בהיותם אזרחים הן בהיותם חיילים.¹²⁴ שינויים אלה לא שינו מהותית את התפילה, כמוקדשת לבקשה שהקב"ה ישמור על חיילי צה"ל.

115 סידור עטרת אבות. קיצור זה הציע ר"א בקשי-דורון, הראשון לציון, ראה הודעה בהצופה, י' בכסלו תשנ"ח, עמ' 1.

116 לפני: דעת הרבנים הראשיים לישראל במכתב בכ"ט במרחשוון תשנ"ג; סידורים אבי חי ליום השבת, שיח ישראל (באות קטנה ובסוגריים מרובעים). אחרי: חסיד (לעיל, "תפילות נוספות", סעיף ב); סידורים קול אליהו (בנוסח הארוך), שיח שפתותינו, שערי קוממיות ותפילת החדש.

117 כך נוהג ר"ז מלמד. גם בסידור העבודה שבלב הושמטו הגבולות, אולי מתוך רצון לקצר כמנהג הרפורמים.

118 בתשובת ר"א שפירא מתאריך ל' בשבט תשמ"ח, המצויה בארכיון הרבנות הראשית לישראל, ענה: "אין מקום לשפץ תפילות שתוקנו בעבר על ידי רבנים גאונים. במילים 'גבול הלבנון' אין הכוונה לקו הגבול המדיני שבין ישראל למדינת לבנון. מבחינה גיאוגרפית הרי הגליל העליון והרי דרום לבנון מהווים חטיבה גיאוגרפית אחת. מההיסטוריה של ההתיישבות היהודית בצפון הארץ יושבים יהודים שהיו ממוקמים בגליל העליון שכיום היו, מבחינה מדינית, נמצאים בשטחה של לבנון. מכאן שהמילים 'מגבול הלבנון' יש להם משמעות רחבה יותר מבחינה גיאוגרפית ואינם מתייחסים רק לגבול המדיני". ראה עוד ה' אונסדורפר, "על נוסח ה'מי שברך' לחיילי צה"ל", הצופה, כ"א בשבט תשנ"ג.

119 כך נוסף בסידור אבי חי ליום השבת. הרבנות הראשית לישראל קבעה בעבר ראש השנה תשס"ה: "וכוחות הבטחון". מילים אלה נוספו בסידור שיח ישראל באות קטנה ובסוגריים מרובעים. בסידור העבודה שבלב נוסף "ושאר מגיני עמנו". אולי נקטו "עמנו", ולא "ארצנו", לתת אופי אוניברסאלי לתפילה, ראה לעיל, הערה 111. הרחבה דומה נתבצעה בשם "יום הזכרון לחללי צה"ל" שנתחלף בשנת תשמ"א ל"יום הזכרון לחללי מערכות ישראל". בזמן מלחמת המפרץ, כ"א בשבט תשנ"א, שלח רמ"צ נריה מכתב לרבנות הראשית לישראל ובו הציע להוסיף אחרי "ביבשה באויר ובים": "וכל צבאות האומות העומדים במערכות המלחמה נגד צוררינו", ובהמשך במקום "את חיילינו": "את כל החיילים".

120 סידור עבודת השם; סידור רביד הזהב.

121 סידור גאולת ישראל.

122 סידור עבודת השם; סידור רביד הזהב.

123 כך בנוסח שקבע מן הנוכח לעיל, הערה 106.

124 ר"א מלמד, רב היישוב הר ברכה. ראה תשובתו משנת תשס"ו באתר ישיבת בית אל. Yeshiva.org.il

נוסח אחד שבו נערכו שינויים בעלי משמעות רבה מצוי בסידור "עוד יוסף חי" לבני עדות המזרח.¹²⁵ בסידור זה יש כותרת "מי שבירך" לחיילי ישראל ולבני התורה, ומתחתיה נכתב:

בידוע, שהנוסח המצוי בסידורים נכתב יחד עם "משוררי האומה", וכיון שאין קטיגור נעשה סניגור, לכן הדפסנו נוסח מתוקן בהדרכתם של "מאורי האומה" שליט"א.

כאן לראשונה מגלה עורך סידור את המניע לשינוי הנוסח: הנוסח המקורי נכתב "יחד עם 'משוררי האומה'". הכוונה היא לסופר ש"י עגנון (1887-1970), המכונה כאן "קטיגור", שהעורך סבר שהוא ניסח את ה"מי שבירך" לחיילים. אך כאמור מחבריו היו ר"ש אבידור הכהן ור"ש גורן. עגנון לא שותף בניסוח תפילה זו אלא בניסוח התפילה לשלום המדינה.¹²⁶ "מאורי האומה" היו ר"מ אליהו ור"ע יוסף, שעורך הסידור הראה להם את הנוסח החדש והם נתנו לו אישור.¹²⁷ להלן הנוסח החדש של ה"מי שבירך":

מי שבירך אבותינו הקדושים והטהורים, הוא יברך וישמור וינצור ויעזור לחיילי ישראל ולאברכים ובני הישיבות ולתינוקות של בית רבן העומדים על משמר ארצנו וערי אלוקינו, בכל מקום שהם נמצאים. מלך מלכי המלכים ברחמינו ישמרם ויחיים, ומכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה יצילם. יתן ה' את אויבינו הקמים עלינו והרודפים אותנו ניגפים לפנייהם, וידבר שונאינו תחתיהם, ויקוים בהם מקרא שכתוב כי ה' אלוהינו ההולך עמכם להושיע אתכם. בימיהם ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח, ובא לציון גואל. וכן יהי רצון, ונאמר אמן.

בנוסח זה מצויים כמה שינויים קטנים לעומת הנוסח של הרב גורן, אך בעיקר יש כאן הרחבת המבוכים, כמוצאה בכותרת: "לחיילי ישראל ולבני התורה". התפילה לפי נוסח זה אינה מוקדשת לחיילי צה"ל בלבד, אלא גם "לאברכים ובני הישיבות ולתינוקות של בית רבן". ההרחבה מבוססת על ההשקפה שבהגנה על ארץ ישראל שותפים לצד החיילים גם לומדי התורה. נוסח זה הוא מעין נוסח ביניים בין המצדדים באמירת תפילה לשלום החיילים לבין הנמנעים מאמירתה, כפי שהוזכר לעיל. "מי שבירך" הכולל תפילה גם על "בני התורה" הוא מעין פתרון פשרה בין שתי הגישות: ההזדהות עם החיילים נחלשת משום שלצדה מצויה הזדהות עם בחורי הישיבות והאברכים לומדי התורה.

פשרה מסוג אחר מצויה בסידור "משכן אהרן" לבני עדות המזרח.¹²⁸ בסידור זה אין "מי שבירך" לחיילים, אך לפני הוצאת ספר תורה מובאות בו שתי תפילות. אחת תחת הכותרת "תפילה להצלת עם ישראל ארץ ישראל והמקומות הקדושים", שחיבר הרב יהודה פתיה (1859-1942). בתפילה זו אין בקשה על ארץ ישראל והמקומות הקדושים אלא בקשה

125 סידור עוד יוסף חי, ירושלים תשס"ז, בעריכת י"ח מזרחי.

126 ראה רפל (לעיל, הערה 5), עמ' 617.

127 כך שמעתי מעורך הסידור.

128 סידור משכן אהרן, בעריכת ר"ע בצרי, ירושלים: מכון הכתב, תשס"ז.

שהקב"ה ישמור על עם ישראל בגלות. השנייה נקראת "תפילה בעד ארץ ישראל" מאת הרב דוד בן סלימאן ששון (1880-1942), ובה בקשה שהקב"ה יברך את "אחינו בארץ ישראל... ויניח להם מכל אויביהם מסביב וישבו בטח, ויתן בלב ממשלתם להנהיג המדינה על פי חוקי התורה" וכו'.¹²⁹ בשתי תפילות אלה אין אזכור לחיילי צה"ל, שכן מחבריהן נפטרו קודם להקמתו. אמירת תפילות אלה לפני הוצאת ספר תורה נועדה להוות מעין תחליף לתפילה לשלום החיילים, המופיעה לפני הוצאת ספר תורה בחלק מהסידורים של בני עדות המזרח.

סידור נוסף שבו אין "מי שברך" לחיילים הוא סידור "שים שלום" של התנועה הקונסרבטיבית בארה"ב. כתחליף ל"מי שברך" לחיילים מובאת שם, אחרי תפילה קצרה לשלום מדינת ישראל, תפילה לשלום בין העמים מאת ר' נתן שטרנהרץ (1780-1844). שינוי זה נובע מהמגמה לנסח תפילות בכיוון אוניברסאלי ולצמצם בתפילות המבחינות בין יהודים לגויים.¹³⁰ לעומת זאת, בסידור "ואני תפילתי" של התנועה הקונסרבטיבית בישראל מובאות שתי תפילות: הראשונה, "ברכה למדינה ולחיילי צה"ל", היא ברכה ארוכה הכוללת תפילה על מדינת ישראל, על חיילי צה"ל ועל שבויי ישראל ונעדריה, ובקשה לשלום בארץ ובעולם. בתפילה זו מצויה הבקשה שהחיילים יחזרו לשלום ושיינצלו מכל צרה ויצליחו במעשי ידיהם, אך הושמטה בקשת הניצחון על האויבים.¹³¹ התפילה השנייה, המובאת אחריה, היא ה"מי שברך" לחיילי צה"ל הידוע, תחת הכותרת "נוסח חלופי [הרבנות הראשית]". בשתי התפילות נוסף בפתיחה אחרי "מי שברך... ויעקב": "ואמותינו שרה רבקה רחל ולאה", מתוך רצון לשתף את הקול הנשי בנוסח התפילה.¹³²

"מי שברך" למתגייס לצה"ל

בראשית שנות השמונים למאה העשרים, שנים אחדות לאחר שאמירת "מי שברך" לחיילי צה"ל מדי שבת הפכה למקובלת בבתי הכנסת הציוניים ברחבי מדינת ישראל, החלו להתחבר תפילות "מי שברך" למתגייסים לצה"ל. תפילות אלה לא נועדו לאמירה מדי שבת, אלא לקראת גיוסו של אחד מחברי בית הכנסת לצה"ל. באמירתן יש הצהרת תמיכה בצה"ל בכלל ובבחור המתגייס בפרט.¹³³ לרוב אמר גבאי בית הכנסת את ה"מי שברך"

129 נראה שהמשפט "ויתן... התורה" הוא הוספה כי הרב ששון נפטר לפני הקמת המדינה.

130 סידור שים שלום, (ed. J. Harlow), New York: The Rabbinical Assembly, 1985. על הסגנון האוניברסאלי ראה לעיל, הערה 111.

131 סידור ואני תפילתי: סידור ישראלי, תל אביב: משכל, תש"ע. על אי אזכור ניצחון על האויב ראה לעיל, ליד הערה 111.

132 על נקיטת צורת נקבה לצד צורת זכר ועל הכללת אמהות האומה לצד אבות האומה בתפילות הרפורמים ראה D. Marx, "Gender in Israeli Liberal Liturgy", *New Jewish Feminism: Probing the Past, Forging the Future* (ed. E. Goldstein), Woodstock: Jewish Lights Pub., 2008, pp. 206-217. וראה להלן, הערה 134.

133 ראה גם דברי שביד שהובאו לעיל, הערה 1. תמיכה פומבית רחבה במתגייסים נקבעה בתקנון מניין הורים: באחת משבתות חודש תמוז תיערך מסיבה לבנים ולבנות היוצאים לשירות, בליל שבת תיוחד שיחה לכבוד המאורע, הבנים יעלו לתורה, יאמר "מי שברך" לחיילי צה"ל ותינתן תשורה לכל היוצאים.

לאחר עלייתו לתורה של הבחור המתגייס. תפילה זו זכתה לכמה נוסחים של מחברים שאינם רבנים מוכרים, והיא נזכרת במעט סידורים¹³⁴ והחל משנות התשעים גם במקצת תקנונים.¹³⁵ כך, לדוגמה, הנוסח בסידור "שערי תפילה":¹³⁶

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב הוא יברך את... שעלה היום לתורה והמתגייס לצבא ההגנה לישראל. הקב"ה יחזק את רוחו, יאמץ את זרועו ויצליח דרכו ויחזירה בשלום לביתו ונאמר אמן.

לצד תפילות אלה לאמירה בציבור נתחברה גם תפילה אישית לאמירת אב לקראת גיוס בנו לצבא, ונדפסה בשנת תש"מ ללא ציון מחברה.¹³⁷ היא פותחת ב"מי שברך" ואחריו מובא לומר מזמור קכא בתהילים. כך לשון ה"מי שברך":

מי שברך אבותינו הקדושים... הוא יברך את בני פלוני בן פלונית ויקוים בו ברכת כהנים המשולשת האמורה בתורה יברכה ה' וישמרך, יאר ה' פניו אליך ויחנך, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום. ויקוים בו כל הברכות שבירכו יעקב ומשה את בני ישראל.

תפילות הורים על ילדיהם החיילים

ראינו לעיל מגוון נוסחי תפילות לשלום חיילים לאמירה בציבור. תפילות נוספות על חיילים, מוכרות פחות, הן אלה שנוסחו לאמירת הורי החיילים בלבד. הרעיון לחבר תפילות כאלה ברור: אינו דומה אדם המתפלל לשלום חייל שאינו קרוב משפחתו לאדם המתפלל על בנו או קרוב משפחתו. בדרך כלל התפללו הורים תפילות רגילות לשלום ילדיהם.¹³⁸ אך

134 בסוף סידור העבודה שבלב, של התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, מובאת סדרת "מי שברך" וביניהם אחד למתגייס ולמתגייסת: "מי שברך לוחמינו יהושע דוד ויהודה, דבורה יעל ויהודית, הוא יברך את... המתגייס/ת לשורות צבא ההגנה לישראל, יהי רצון מלפניך ה' צבאות להדריכו/ה בבטחה ולהצילו/ה מכל אויב ואורב, הצלח דרכו/ה ושמור צאתו/ה ובואו/ה לחיים ולשלום מעתה ועד עולם ונאמר אמן". נוסח כמעט זהה מובא בסידור הקונסרבטיבי ואני תפילתי. על צורת הנקבה ועל הכללת אמהות האומה בתפילות רפורמים ראה לעיל, הערה 132. החידוש ב"מתגייסת" אינו רק בצורת הנקבה, אלא גם בהכרזה בפומבי בגיוס אישה לצה"ל, שרוב רובם של רבני ישראל התנגדו לו בחריפות. וראה הנוסח המובא להלן בסמוך.

135 בתקנון גבעת רימון מובא נוסח שחיבר אליהו שולץ, גבאי בית הכנסת: "מי שברך... הוא יברך את הבחור... אשר יוצא לשורות בצבא ההגנה לישראל. הקב"ה ישמרהו ויצליחהו בכל אשר יפנה וימצא חן ושכל טוב בעיני א-להים ואדם. יתן הקב"ה ויזכה לסיים את שרותו כשהוא שלם ובריא, ויקויים בו הכתוב 'ואיש אל משפחתו תשובו' אמן". הקביעה לומר "מי שברך" למתגייס מצויה בתקנונים נוספים כגון באלה של בני ברית, אהל נחמה ואהל יצחק.

136 סידור שערי תפילה, בעריכת י' זילברמן, תל אביב: מודן, 1989. הנוסח מובא שם סמוך ל"מי שברך" לחיילים לפני הגבלת ספר התורה.

137 שמעאי (לעיל, הערה 5), עמ' כד; ר"א זכאי, שמירה לחייל, ירושלים: ישיבת אור יום טוב, תשנ"ב, עמ' 17.

138 ראה למשל ר"י עמיטל, רסיסי טל, אלון שבות: ישיבת הר עציון, תשס"ה, עמ' שלו, שסיפר כי סבתו, דינה קנר, נהגה בימי מלחמת העולם הראשונה, כשכנה גוים לצבא, להתפלל לשלומה, וקיבלה על עצמה

נתחברו תפילות אחדות להורי חיילים. הן מכילות נוסח אישי ובלשון יחיד, ואינן מכוונות לאמירה בציבור ולהצהרת הזדהות עם הצבא. נציין כאן שתי תפילות כאלה, אחת לאם ואחת לאב.¹³⁹

פאני נידא (1819-1894), אשת הרב אברהם נידא (1812-1854), רבה של ניקולשבורג, חיברה ספר תפילות לנשים שנדפס לראשונה בפראג בשנת 1855 ולאחר מכן פעמים נוספות. אחת התפילות נועדה לאם שבנה משרת בצבא גויים.¹⁴⁰ תפילה זו ארוכה יחסית ובה מספר נושאים, והיא כתובה מתוך נאמנות וסולידריות לשלטון הגוי ולאֶרֶץ הנכר.¹⁴¹ התפילה פותחת בהבעת תודה של האם על שזכתה בכך "שאבריו חסונים, שנכון לשאת נשק במלחמת מצוה על ארצנו". "ארצנו" היא ארץ נכר. לאחר מכן באה בקשת האם שהבן לא יסטה מדרך התורה והמוסר בהיותו במסגרת הצבאית, וכן שימלא את תפקידיו הצבאיים במסירות ובנאמנות. בהמשך מוקדשות שורות אחדות למלחמה:

וביום שיקרא לצאת אל שדה הקרב, שם קוצר המות את יבולו, שם, א-לי שבשמים, פרוש עליו את רחמיו. מי יתן ויהיה לו חסדך מגן ושריון; שם חזק את זרועו, צוק אומץ בלבו, ותן ליכרון גבורי ישראל לצוות על חזהו, שיצא לקרב בשמחה ובהתלהבות ובאומץ לב ובקור-רוח ישמור על כבוד א-לוהיו ועל נאמנותו לשליט, לעמו ולארצו.

בקטע זה מבקשת האם שהקב"ה יעניק אומץ לבנה ושיילחם מתוך שמירת כבוד ה' ומתוך נאמנות לשלטון. התפילה נחתמת בבקשת האם שבנה ישוב בסוף השירות הצבאי בריא בגופו ובנפשו, "עטור אות הוקרה על מילוי חובותיו, לשמחת לבי, לשבח ולהלל לשמך הגדול".

תפילה לאב על בנו החייל המשרת בצה"ל נדפסה בשנת תש"מ, בלא ציון שם מחברה.¹⁴² התפילה נועדה לאמירת האב מעת לעת במהלך השירות הצבאי של הבן. ההוראה הייתה לומר את התפילה מדי פעם, "בעת פתיחת ההיכל או באיזה זמן שהוא", ואף נאמר שם מה יעשה האב לפני אמירת התפילה:

קודם כל יפריש מעות לצדקה כפי יכלתו לכבוד נשמת רבי מאיר בעל הנס. ויאמר: זה אני נותן להצלת בני מהאויבים ומכל פגע הרע, ושיחזור לשלום לבית. ויאמר פעמיים אלהא דמאיר ענני.¹⁴³ ויתן הכסף לתלמידי חכמים צנועים או לקופות בית

לצום בכל שנה בימים שני וחמישי מראש חודש אלול עד ראש חודש ניסן.

139 נושא קרוב הוא שירים שתוכנם בקשות על שמירת בן, שלא נועדו לאמירת הורים. בעניין זה ראה י' לוין, "תפילת אמהות על בניהן המשרתים בצבא", הצופה, כ"ו במרחשוון תשס"ו.

140 ראה F. Neude, *Stunden der Andacht: Ein Gebet und Erbauungs-Buch für Israels Frauen und Jungfrauen zur öffentlichen Andacht sowie für alle Verhältnisse des weiblichen Lebens*, Prag: J. B. Brandeis, 1914, pp. 103-104. תרגום עברי של התפילה ראה אצל עליזה לביא, תפילת נשים: פסיפס נשי של תפילות וסיפורים, תל אביב: משכל, 2006, עמ' 126.

141 ראה לעיל, בהערה 9 ולידה.

142 שמעיה (לעיל, הערה 5), עמ' כד. וכן: זכאי (לעיל, הערה 137), עמ' 18-19.

143 ראה עבודה זרה יח ע"א.

הכנסת, ואם הוא שבת יכוין במחשבתו את סכום ההפרשה שמחר יתן לעניים.

התפילה כוללת בקשה להגנה גופנית לבן ואחריה בקשה לחיזוקו הרוחני. להלן עיקרה:

אנא ה', חוס וחמול עלי ועל אשתי ועל בני חמודי אשר טיפחתי ורביתיו עד הלום, ועכשיו עומד על המשמר להגן על עמך ישראל ועל ארצך הקדושה. אנא ה', שמור אותו בצאתו ובבואו יחד עם כל חיילי ישראל, ותגן עליו בחסדך מהאויבים ומכל מין סכנה... ויהי רצון מלפניך... שתיתן בלבו לשוב בתשובה שלמה לפניך ותיטע תורתך ויראתך בלבו ותצילהו מכל חטא ועוון... ויתמיד בעבודתך ויראתך כל הימים... ותזכנו אני ואמו לראות חופתו וכל שמחתו, אמן כן יהי רצון.

תפילות להורים על ילדיהם, כדוגמת אלה המובאות לעיל, אינן מצויות בסיפורים בימינו ולכן אין הן מוכרות בציבור.

נספח: תפילות למניעת גיוס לצבא גויים

בשולי מאמרנו המוקדש לעיון בתפילות לשלום חיילים בעת החדשה, נתאר בקצרה תפילות שתוכנן בקשה שיהודים לא ייאלצו להיות חיילים. חוק השירות הצבאי שנקבע בארצות אירופה החל מסוף המאה ה-18 על יהודים הביא לגיוסם של יהודים רבים לצבאות הגויים. גיוס זה נחשב היה איום קשה ביותר על הצעיר היהודי, בשל הניתוק מהמשפחה ומהסביבה ובגלל הקושי הרב בקיום מצוות במסגרת זו, ומשום כך השתדלו רבים להשתחרר מהגיוס בדרכים שונות.¹⁴⁴ בין הפעולות הייתה גם פנייה בתפילה לקב"ה לבטל את גזרת הגיוס.¹⁴⁵ בדרך כלל התפילות שנאמרו היו מוכרות, אך היו שחיברו תפילות מיוחדות בנושא זה. מדובר בתפילות פרטיות שנשתמרו בכתבי יד ולא נדפסו בסיפורים ובספרי תפילות. רק מעט תפילות כאלה שרדו. נתאר כאן שלוש תפילות מסוג זה, שנתחברו באיטליה במאה ה-19.

התפילה הראשונה כוללת תפילה שחיבר אב, או שנתחברה עבור אב, בעניין בניו זמן רב לפני גיוסם ואותה אמר מעת לעת. בתפילה ביקש שבניו, הנזכרים בשם, לא יגויסו בבוא העת לשום שירות צבאי: מלחמה, שמירה, ו"שום עסק אשר יהיה על ענין המלחמה". הוא גם פירט את המצוות שלדעתו קשה לקיים במסגרת הצבאית: מצוות דאורייתא ודרבנן,

144 ראה למשל מ' וא" ברור, זכרונות אב ובנו, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ו, עמ' 68-70; I. Levitats, 41-43; *The Jewish Community in Russia, 1844-1917*, Jerusalem: Posner 1981, pp. 41-43; י' ילינק, הגולה לרגלי הקרפטים: יהודי קרפטו-רוס' ומוקצ'בו 1848-1948, תל אביב: המרכז לחקר התפוצות ע"ש גולדשטיין-גורן, אוניברסיטת תל אביב תשס"ג, עמ' 100-103. על מעורבות רבנים במזרח אירופה בנושא הגיוס לצבא ראה זלקין (לעיל, הערה 69), עמ' 165-222.

145 כך לדוגמה העיד ר' דוד, רבה של נובהרדוק, בשנת 1827: "שמענו שכמה נשים התפללו על קברי אבות על בית עלמין בכי בדמעות שליש וביקשו מיתה על עצמם ועל בניהם טרם הלקחם לאנשי חיילות". הציטוט מתוך י"מ מענדלאוויטש, "גזירה היא מלפני": דרשות בענין הקאנטאניסטים מתוך כתביו של הגאון ר' דוד מנאוהוראדאק זצ"ל, ישרון, יב (תשס"ג), עמ' תשיט. ראה גם שם, עמ' תשא, תשכא, תשכג. וראה עוד חרל"פ (לעיל, הערה 79), עמ' 15.

שבת, עינוי ביום כיפור, חמץ בפסח, קריאת שמע, תפילות, תפילין וטלית, "וכן כל שאר מצוות כמנהגינו יהודים". להלן נוסח תפילה זו (הניקוד במקור):¹⁴⁶

אנא אדון עולם יוצר הנשמות מושל בכל הבריות מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, הביטה נא וראה תאותי ורצון נפשי על פְּנֵי מעשה ידיך יציר כפיך יצחק אליהו מנחם ויעקב דניאל נסים שיחיו לעת שיגיעו למספר השנים אשר יהיה תור זמן להיות נקראים בגזירת המלך והשרים לבוא לצבוא צבא להלחם עם אויביהם או להיות שומרים עריהם וכליהם או כל שום שאר עסק אשר יהיה על ענין המלחמה. אתה אל מלך רחום וחנן ונאמן ענני בעת ובעונה הזאת ובזמנים אחרים אשר אתפלל על זאת שלא יבוקשו ולא יקראו מאתם ללכת עמהם יען כי ההולכים והנלויים אליהם אי אפשר ולבלתי נמנע מכל וכל לעשות ולצאת ידי חובתו בחיוב המצות דאורייתא ודרבנן ולהיות כל ימי חייו בְּיְהוּדוּתוֹ בשמירת שבת בעינוי יום הכפורים באיסור חמץ בפסח בחיוב קריאת שמע בתפילות בתפילין וטלית בכל יום ויום וכן כל שאר מצוות כמנהגינו יהודים, וכל מגמת נפשי ועסקי לגדלם ולהדריכם לעבודתך וליראתך ולאהבתך בתורה ובמצוה בכל רגע ועונה, ואל יעכבום שום דבר רע בעולם ולא אויב פנימי ולא אויב חיצוני אלא יהיו שוקטים ובוטחים לנצח בלא פחד ואימה. אנא עֲנֵה עֲנֵה שְׁפֹל כל השפלים ושא חטאו מקבל התפלות יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך יי צורי וגואלי. אמן כן יהי רצון.

התפילה השנייה היא תפילה קצרה שניסח אדם לעצמו לאמירה סמוך להגרלה שבה נקבע מי יגויס ומי לא, שהטלת גורל הייתה אחת הדרכים לבחירת מגויסים לצבא.¹⁴⁷ התפילה כוללת בקשה שיפול בגורלו פתק שעליו רשום מספר גדול, שיעניק לו פטור מהצבא, ולבקשה מצורף הנימוק שבכך יינצל מעברות וידבק בה' ובתורתו. כך לשון התפילה:¹⁴⁸

אנא יי יהמו נא רחמך עלי וכאשר אלך (למחר) היום להוציא פתק מקופת הבחורים הנקראים לעבוד בצבא תעמוד לימיני ותחנני בטובך הגדול שיפול בגורלי מספר מן היותר גדולים למען אפטר מלעבוד בצבא ואנצל מתקלות ועבירות ואדבק בתורתך וביראתך תמיד ואברכה שמך לעולם ועד. ואלקא דמאיר ענני / ג' פעמים.

התפילה השלישית מצויה בתוך קובץ תפילות בכתב יד שנכתב בשנים 1870-1879 בידי האחים נתנאל, יוסף-שמשון ומלכיאל מוג'ה (Muggia), תושבי קורטמג'ורה (Cortemaggiore) סמוך לפיאצ'נצה שבצפון איטליה.¹⁴⁹ תפילה זו משנת 1870 נועדה

146 כ"י רומא, בית המדרש לרבנים 84 (ס' 42971), ללא מספור דפים.

147 ראה למשל ר"מ סופר, שו"ת חתם סופר, ו, פרשבורג תרכ"ה, ס" כט; מענדלאוויטש (לעיל, הערה 145), עמ' תשכ.

148 כ"י לוס אנג'לס, אוניברסיטת קליפורניה BX 779 7/13.10 (ס' 32477), ללא מספור דפים. תפילה דומה, כנראה על ידי אותו מחבר, מצויה בקובץ דרשות של י"ר טדסקי, כ"י לוס אנג'לס, אוניברסיטת קליפורניה, BX 779 9.16 (ס' 32407), ללא מספור דפים.

149 כתב היד מצוי אצל א' טואף והוא תיארר במאמר. ראה A. Toaff, "Un manoscritto ebraico di Cortemaggiore", *la Rassegna Mensile di Israel*, 39 (1973), pp. 297-305. התפילה למניעת גיוס

לאמירה לפני בדיקת המתפלל בידי רופאים המחליטים אם כשיר הוא להתגייס לצבא. בכותרתה נכתב: "תפלה למען לא עבור בין חלוצי הצבא", והיא נקבעה לאמירה בברכת "שמע קולנו" שבתפילת העמידה. להלן נוסח התפילה (הניקוד במקור):

אל ה' בצרתה לי קראתי בחדש ענני. הנה בעוד מעט אֶקְרָא לפני שלישי המלך להראות לפני הרפאים אם לעבור בחלוצי הצבא ואם להפטר. ירמי"א וא"א [=יהי רצון מלפניך ה' אלוקי ואלוקי אבותי] שתצילני מעבודתם למען שמך הגדול ותדריכני ותקיימני לעבודתך כל ימי חיי.

גם בתפילה זו, כבקודמותיה, מובא הרקע לתפילה ומובא נימוק דתי לבקשת אי הגיוס: "למען שמך הגדול... לעבודתך כל ימי חיי".

סיכום

במאות התשע-עשרה והעשרים נתחברו תפילות ציבוריות לשלום חיילים, ואלה נאמרו בדרך כלל בעת מלחמה של גויים שבה נטלו חלק גם חיילים יהודים. התפילות נתחברו במיוחד לאמירה בבתי כנסת באזור שבו הייתה מלחמה, ולאחר שהמלחמה נסתיימה לא נאמרה התפילה שוב. בימי מלחמת השחרור חיברו רבנים תפילות שונות, והן כללו קטע על חיילי צה"ל. באלול תש"ח פרסמה הרבנות הראשית לישראל תפילה לשלום המדינה, שבה נכלל גם קטע תפילה על חיילי צה"ל. תפילה זו חדרה לבתי כנסת ציוניים כהמשך ועדכון לתפילת "הנותן תשועה" שנאמרה מדי שבת בגולה. לקראת ראש השנה תש"י ניסחה הרבנות הצבאית הראשית תפילת "מי שברך" לנשיא המדינה, לממשלת ישראל ובעיקר לחיילי צה"ל. בעת מבצע קדש פרסם ר"ש גורן נוסח מעודכן לתפילה זו המוקדש רק לחיילי צה"ל, שנועד לאמירה מדי שבת אחר קריאת התורה. "מי שברך" זה חדר לבתי הכנסת הציוניים בארץ בסוף שנות השישים של המאה הקודמת, כנראה בעקבות מלחמת ששת הימים. היו שניסחו תפילות אחרות לשלום החיילים, עם או בלי זיקה ל"מי שברך" לחיילים, אך אלה לא זכו למעמד רם. היו שהעלו הצעות של שינויים, הוספות והשמטות ב"מי שברך", כל יוזם כפי הבנתו והשקפתו ביחס למדינת ישראל וחיילי צה"ל.

עולם התפילה הוא עולם שמרני, אך לאורך הדורות נוספו לסידור התפילה מגוון תוספות. השינויים שצינו במאמר, החלפת "הנותן תשועה" בתפילה לשלום המדינה ובעיקר אמירת "מי שברך" לחיילים, מלמדים על התמורות שעבר הציבור היהודי למן הקמת מדינת ישראל. באמירת תפילות אלה ביקש הציבור הציוני לבטא את זיקתו למדינת ישראל ומוסדותיה. הציבור החרדי שהיה בעל זיקה מסויגת למוסדות המדינה נמנע מלומר תפילות אלה, אך יש להבחין בין שתי התפילות. התפילה לשלום המדינה מציינת במפורש את שלטון המדינה וראשיה, ולכן לא נאמרה בבתי כנסת חרדיים. לעומת זאת ה"מי שברך" לחיילים אינו מציין את מוסדות המדינה במפורש ומוקדש כולו לחיילי צה"ל ולכן הוא נאמר בנוסח כזה או אחר על ידי לא מעט מהציבור החרדי המזרחי, שהוא בעל זיקה ציונית

מצולמת שם בעמ' 301. וראה שם, עמ' 299.

יותר מהציבור החרדי האשכנזי. נוהגה של קהילה בנוגע לאמירת התפילה לשלום המדינה וה"מי שברך" לחיילים הוא אחד הדברים המלמדים על מידת זיקתה של אותה קהילה למדינת ישראל.

רשימת הסידורים

אבי חי ליום השבת, בעריכת א' שנאן, ירושלים: משכל, תש"ס
 אור החיים, ירושלים: מכון אור החיים, תשס"ב
 איש מצליח, בעריכת א' עמרזני על פי פסקי ר"מ מאזוז, בני ברק: מכון הרב מצליח, תשנ"ז
 אמרי פי השלם לעדות המזרח, בעריכת ח' הלוי, ירושלים תשל"ד
 בית מלכות, בעריכת רא"ע שרקי, ירושלים: ארז, תשנ"א
 גאולת ישראל, בעריכת מ' ידיד, ירושלים: ישיבת שמחת יום טוב, תשנ"ז
 דרכי אבות, בעריכת ד' שניאור, ירושלים: מנהגי אבות, תשס"ד
 העבודה שבלב, של התנועה ליהדות מתקדמת בישראל [עורך ראשי י' מזור], ירושלים: התנועה ליהדות מתקדמת, תשמ"ב
 ואני תפילתי: סידור ישראלי, של התנועה המסורתית בישראל, בעריכת ש' רוט, תל אביב: משכל, תש"ע
 חזון עובדיה, בעריכת ר"י יוסף, ירושלים: ישיבת חזון עובדיה, תשמ"ח
 משכן אהרן, בעריכת ר"ע בצרי, ירושלים: מכון הכתב, תשס"ז
 נוסח אחיד לחיילי צה"ל, בעריכת ר"ש גורן, ירושלים: הרכבות הצבאית הראשית, תשכ"ג
 עבודת השם, בעריכת א' עמרזני על פי פסקי ר"מ מאזוז, חולון תשנ"ה
 עוד יוסף חי, בעריכת י"ח מזרחי, ירושלים תשס"ז
 עטרת אבות, בעריכת ש' מחפוד, בני ברק תשס"ד
 עטרת תפארת, בעריכת רא"י הלוי כלאב, ירושלים תשע"ג
 עם ישראל, תל אביב: סיני, תשכ"ח
 פאר התפילה, בעריכת מ' מגער, חמ"ד, תשס"ד
 קול אליהו, בעריכת ר"ש אליהו על פי פסקי ר"מ אליהו, ירושלים: דרכי הוראה לרבנים, תשנ"ז
 קול יהודה, ירושלים תש"ן
 קול יעקב, בעריכת מ' עטייה על פי פסקי ר"מ אליהו, ירושלים: ישיבת החיים והשלום, תשנ"ג
 קול מציון, ירושלים: בצלאל, תשנ"ה
 קורן, ירושלים: קורן, תשמ"א
 קורן: מהדורה אמריקאית (*The Koren Siddur*), בעריכת ר' פרימן, ירושלים: קורן, 2009
 רביד הזהב, בעריכת א"נ עוזירי, בני ברק תשס"ד
 רנת ישראל בנוסח אשכנז, בעריכת ש' טל, תל אביב: מורשת, תשל"ל
 רנת ישראל לבני חו"ל, בעריכת ש' טל, ירושלים: המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית, תשל"ד
 רנת ישראל לבני עדות המזרח, בעריכת ש' טל, תל אביב: מורשת, תשל"ד
 שיבת ציון, בעריכת ר"י קאפח, ירושלים: אשכול, תשי"ב
 שיח ירושלים, בעריכת ר"י קאפח, קרית אונו: מכון משה, תשנ"ד
 שיח ישראל, כפר אדומים: קורנפלד, תש"ע
 שיח שפתותינו, בעריכת ש' עמיהוד, בת ים: אגודת אחים, תשנ"ב
 שיח תפילה, בעריכת ר"א ור"י דבורקס וא' ג'ונפור, ירושלים: מוסד רבי חייא, תשכ"ז
 שים שלום, (ed. J. Harlow), New York: The Rabbinical Assembly, 1985
 שירה חדשה, בעריכת ח"ד רוזנשטיין, ירושלים: אשכול, תש"ט

שערי קוממיות, בעריכת י' אלנקווה, על פי פסקי ר"מ אליהו, ירושלים: שערי קוממיות [תשנ"ה]
שערי תפילה, בעריכת י' זילברמן, תל אביב: מודן, 1989
תפילה למשה, בעריכת ר' פרנסיס, ירושלים תשס"ו
תפילת דוד עם תרגום לספרדית, בעריכת פ' ברנר, קראקס: בקר, תשנ"ח
תפילת החדש השלם בית דוד ושלמה, בדפוס י' חסיד, ירושלים תשכ"ג
תפילת החדש נוסח שאמי, בית-אל: ר' מרגלית, תשס"ז
תפילת ישראל, בעריכת ד' גולדשמידט, תל אביב: מסדה תשכ"ד; מהדורה שנייה, ירושלים: מסדה, תשכ"ט

The Authorised Daily Prayer Book of the United Hebrew Congregations of the British Commonwealth of Nations, ed. I. Brodie, London: Eyre and Spottiswoode, 1962

The Authorised Daily Prayer Book of the United Hebrew Congregations of the Commonwealth, ed. I. Jakobovits, London: Singer's Prayer Book, 1990

רשימת התקנונים

אדרת אליהו, שכונת גילה, ירושלים, תשנ"ד
אהל יצחק, רח' לח"י, רחובות, תשנ"ז
אהל נחמה, רח' שופן, ירושלים, תשנ"ו
אליהו הנביא, שכונת אחוזה, חיפה, תשכ"ח
בית צור, רח' רוגוזין, אשדוד, תש"ן לערך
בני ברית, רח' הפסגה, ירושלים, תשנ"ד
גבעת רימון, אפרת, תשנ"א
חוג הנוער הדתי, רח' סמולנסקי, תל אביב, תשל"ב
טירת צבי, קיבוץ, תשי"ז
כפר מימון, יישוב, תשל"א
מניין הורים, קרית משה, ירושלים, תשל"ט
ניר עציון, מושב, תש"ל לערך
עין הנצי"ב, קיבוץ, תשכ"ו
רמת מודיעים, חשמונאים, יישוב, תשנ"ט
תל גנים, רמת-גן, תשכ"ד